

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

5 • 2013

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Ove Kirketerp
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Wind Grafisk ApS
Haderslev

I dette nummer

*Flensborg, Aabenraa og Sønderborg
- fælles bygningskultur, fælles udvikling,
fælles problemer* 163

Byudviklingen og bygningskulturen i Flensborg, Aabenraa og Sønderborg har mange fælles træk helt frem til i dag. Overinspektør Peter Dragsbo ridser ligheder og forskelle op i de tre købstæder helt frem til i dag. Til sidst stiller han spørgsmålet, om udviklingen de seneste år er præget af vækst eller afvikling.

Tønders pengeinstituthistorie 172
Den 2. november 2012 krakkede Tønder Bank uden varsel efter næsten 100 års virke. Mogens Asmund har benyttet anledningen til at se nærmere på Tønder-egnens bankhistorie siden begyndelsen af 1800-tallet.

Digitale tingbøger som schweizerost 183
Der er alvorlige revner i fundamentet for den private ejendomsrets historie i Sønderjylland. Museumsinspektør Kim Furdal er i forbindelse med en undersøgelse af ejendomshistorien i Løjt Sogn stødt på en kollektiv Alzheimers, som har ramt den sønderjyske ejendoms historie i kølvandet på digitaliseringen.

Roager tur/retur - fra Kleinbahn til rutebiler .. 187
Vi tænker knapt over det i dag, men frem til mellemkrigsårene kunne transport over længere afstande være både besværlig og tidskrævende. Hans Woetmann Nielsen tegner et portræt af transportforholdene til og fra Roager.

Bognyt 194

Det sker - i Museum Sønderjylland 196

Bagsiden om forsiden 200
Bynære, rekreative områder er værdsatte i dag. Det var knap så almindeligt i 1904, da Sparekasseskoven ved Løgumkloster blev anlagt, men plantagen blev hurtigt et populært udflugtsmål.

Forsidebilledet:

Den østlige del af Sparekasseskoven, hvor den oprindelige randbeplantning af egetræer har klaret både stormen i 1999 og vind og vejr i Vestslesvig i al almindelighed.

Flensborg, Aabenraa og Sønderborg - fælles bygningskultur, fælles udvikling, fælles problemer

Af Peter Dragsbo

Overinspektør Peter Dragsbo, Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot, trækker ligheder og forskelle op for byudviklingen i de tre sønderjyske købstæder Flensborg, Aabenraa og Sønderborg frem til i dag. Til sidst stiller han spørgsmålet, om udviklingen de seneste år er præget af vækst eller afvikling.

AT FLENSBORG, AABENRAA OG SØNDERBORG trods størrelsesforskellene mellem byerne på mange måder har mange fællestræk i kulturarven, byudviklingen og de nutidige problemer, er ikke mærkeligt. For det første er alle tre byer skabt af middelalderens nordeuropæiske bykultur, der skabte 'købstæder', dvs. handelscentre, der betjente et opland. For det andet lå byerne indtil 1864 i hertugdømmet Slesvig, som siden 1200-tallet havde udviklet sig til et særligt område inden for Det danske Rige, 'Hertugdømmerne'. Gennem århundrederne blev Slesvig derfor både en kulturel enhed for sig selv og et mødested mellem kulturelle og politiske påvirkninger fra nord og syd.

Alle tre byer synes at være grundlagt i løbet af 1200-tallet, og derfor blev der, trods størrelsesforskellene, store ligheder mellem byerne i selve strukturen. På den tid var der opstået en fast model for byers grundplan med et centralt torv, kombineret med en eller flere hovedgader, kantet af dybe grunde. Mønstret blev f.eks. 11-1200-tallet en helt fast norm i høj- og

senmiddelalderens tydeligt centralt styrede byplanlægning. Både i Flensborg, Aabenraa og Sønderborg kan man se forskellen mellem de ældste bykerner med deres uregelmæssige bebyggelse (f.eks. i Flensborg omkring Sct. Johannis Kirke og i Sønderborg omkring Humletorvet) og de lange rækker af dybe grunde langs hovedgaderne og de vigtigste sidegader.

På de dybe grunde lå de gamle købmands- og håndværkergårde med de udvidede familier, der ikke blot rummede kernefamilien, men også de ansatte, der var en del af storhusholdet. Købmandsgårdene rummede både bolig, butik, pakhuse, fabrikation, stalde og haver - mens håndværkergårdene rummede bolig, værksteder og lagre.

Gavlhuse og småhuse

Hovedhusene i disse by-gårde var stort set alle gavlhuse. Gavlhuset, som havde sin rod i Lübeck og de andre Hansestæder, var som regel bredest mod gaden, med smallere sidehuse bagtil - og for enden af gården lå tit et eller flere pakhuse. I dag er gavlhuse særligt typiske for de nordtyske og sønderjyske byer, men tidligere var de også talrige længere nordpå og i byerne langs Østersøen. Kiel havde f.eks. 192 gavlhuse i 1575 og kun otte langhuse. Ved siden af 'gårdene' var der i alle byer boliger for daglejere, enlige, gamle og fattige. Især i 15-

1600-tallet voksede denne gruppe stærkt, og til dem blev der bygget 'boder', små lejhuse til 1-2 husstande bygget i lange rækker. Man ser dem f.eks. bevaret i Flensborgs gyder mellem hovedgaden og havnen: Oluf-Samson-Gang og Herrenstall, i Store Pottergade i Aabenraa, hvor de blev bygget på et gammelt kirkegårdsdige - eller Bjerggade i Sønderborg, som indtil 1905 hed 'Bag Møddingerne', og hvor byens fattigste indbyggere boede i 1700-tallet.

I Hansestæderne blev det tidligt fint at bygge i mursten, og moden med teglbyggede huse nåede i 1500-tallet også til Flensborg og Husum, der i løbet af 16-1700-tallet blev helt murede byer. Omvendt var Sønderborg længe præget af flotte bindingsværkshuse fra de rige år under hertug Hans den Yngre; mange af dem forsvandt ved det preussiske bombardement i 1864. I alle tre byer fik det murede

byggeri en ny storhedstid med opblomstringen i 1700-tallet, hvor de tre byer sammen med Ærøskøbing og Egernførde blev det danske riges vigtigste søfartsbyer næst efter København og Bergen. Fra o. 1730-40 blev også byernes mindre huse ombygget i mursten, og teglværkerne langs Flensborg Fjord udviklede sig fra 'bondeteglværker' til leverandører til hele Østersøområdet.

Med 1700-tallets søfart fik byerne også særlige søfartskvarterer. Jürgensby i Flensborg og Havbogade i Sønderborg blev rene skipperkvarterer, mens Aabenraas Skibbrogade-Gildegade-kvarter mere blev et skibsreder- og skibsbyggerkvarter, fordi kaptajnerne i Aabenraa-søfarten indtil slutningen af 1800-tallet trak sig tilbage til deres gårde på Løjt Land.

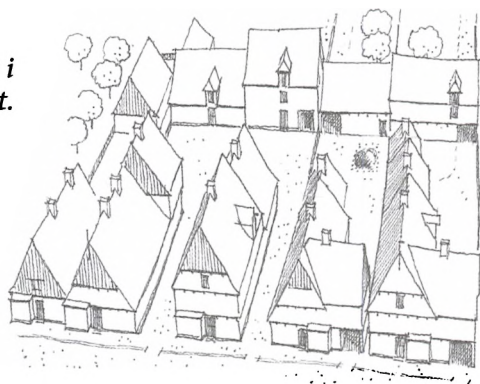
I 1700-tallet begyndte langhusene også at erstatte gavlhuse i de sønderjyske byer; de var mere i overens-

Foto: Peter Dragsbo.

*Gavlhuse i
Slotsgade,
Aabenraa.*

*Gavlhustyper i
Sønderborg, 16-1700-tallet.*

Tegning: Peter Dragsbo.

stemmelse med barokkens ideal om orden og regelmæssighed. I alle tre byer ligger smukke eksempler på de første barokke langhuse, i Flensborg f.eks. det gamle pastorat på Südermarkt fra 1743, i Aabenraa 'Postholdegården' og dens slægtninge fra o. 1760 og i Sønderborg Perlegade 58 fra ca. 1750. Men gavlhuse blev ved med at blive bygget til op i det 19. århundrede.

En ny klassesdeling af byerne

Industrialiseringen efter 1850 kom til at forandre byerne i bund og grund. De gamle alsidige købmandsgårde blev nu afløst af forskellige specialiseringer: 'Købmanden' blev nu til enten butiksejer på hovedgaden, til fabrikant med produktion i baggården eller i nye industrikvarterer ved bane og havn, til grosserer med pakhus på havnen osv. Og håndværkerne blev udkonkurreret af industriens masseproduktion og måtte enten specialisere sig i butiksdrift, reparationshåndværk eller udvikle sig til indu-

stri. Det nye industrisamfund betød en sprængning af storhusholdet; de ansatte blev til lønarbejdere, der kunne stifte egen familie, mens ejerne blev til 'borgerskab'.

Den nye arbejderklasse voksede ikke mindst i Flensborg, der med grundlæggelsen af skibsværftet 1872 blev en af Nordtysklands vigtige industribyer. Men også i Aabenraa og Sønderborg forvandlede de gamle kvarterer til arbejderkvarterer. Utallige arbejderfamilier fandt en bolig i de

Perlegade 58. Bygningen er Sønderborgs første barokke langhus, opført ca. 1750.

Foto: Peter Dragsbo.

gamle håndværkergårde, der ofte udviklede sig til lejekaserner. Dermed begyndte en social nedgang for mange af de gamle kvarterer, der endte som 'slum' i 1900-tallet. Det endte som regel med enten nedrivning eller restaurering til nye befolkningsgrupper. Denne proces har kunnet følges i alle tre byers sidegader: Hvem tænker i dag på, at bevaringsværdige og attraktive gader som Slotsgade i Aabenraa eller Slotsgade i Sønderborg for 50 år siden var arbejderkvarterer med tvivlsomt ry.

I Flensborg blev væksten så stærk, at der også måtte findes boliger til arbejderklassen i nye bydele. Efter model fra København stiftedes Flensburger Arbeiter-Bauverein, der i årene 1878-83 bebyggede en del af de vestlige højder, og lignende arbejderboligkvarterer opstod i andre bydele. I Tyskland var arbejderboligspørgsmålet tidligt på dagsordenen i den Bismarck'ske Sozialstaat, og med lovene 1889-91 om byggeforeninger og boligstøtte opstod mange nye arbejderbolig-bebyggelser. Aabenraa fik de kommunale arbejderboliger ved Lavgade 1904-07, og Sønderborg fik byggeforeningshusene på Hertug Hans Vej 1908. Men langt de fleste nybyggede arbejderboliger lå i private lejekaserner, f.eks. i Flensborgs etagehuskvarterer på Duborg.

Et nyt element i bylivet efter 1870 var adskillelsen af bolig og arbejde. Borgerskabet flyttede nu ud af bykernen til nye boligformer. Det mest attraktive var villaen, det arkitektonisk frit udformede enfamiliehus i en stor, grøn have. De første villaer byggedes af embedsmænd og kunstnere, i Flensborg allerede i 1850'erne (Villa Lauth, Villa Sollie m.fl.). Fra ca. 1875

begyndte også Aabenraa-kaptajnerne at bygge villaer ved Nørre Chaussé (Haderslevvej), og i årene omkring 1900 rykkede borgerskabet for alvor ud i nye stort anlagte villakvarterer. Et stort villakvarter opstod i Flensborg på de vestlige højder omkring Marienhölungsweg, Wrangelstraße og Stuhrsallee. Også den nyanlagte Kaiser-Wilhelm-Allé (Kongevej) i Sønderborg blev en fornem villavej, og i Aabenraa fortsatte villabyggeriet i den nordlige bydel. En nyhed i bymiljøet blev også inspirationen fra de engelske havebyer, som man f.eks. kan se i officersvillaerne på Jomfrustien i Sønderborg (1908).

Især Flensborg fik også en række borgerlige kvarterer med etagehuse med spir og karnapper. Strøget Toosbüystraße-Am Burgfried og fortsættelsen i Dorotheenstraße er i dag en af Europas mest imponerende byhelheder fra årene o. 1900. Tilsvarende fornemme etagehusrækker kan findes i Mathildenstraße, Nikolaistraße og Cladenstraße. På lignende vis opstod i Sønderborg efter marinestationens grundlæggelse i 1906 Prinz-Adalbert-Straße (Helgolandsgade), og i Aabenraa stod bygmester Peter Callesen o. 1900 for en fin lille privat byplanlægning ved Forstallé.

Den preussiske byggelov af 1901 gav i modsætning til Danmark byrådene mulighed for at fastlægge hhv. etagehusbebyggelse og 'landhausmæssige Bauweise' på private grunde. Derved blev mange kvarterer skånet for den blanding af højt og lavt, som ellers prægede de europæiske industribyer. I det hele taget stod byplanlægningen på et højt stadi i det daværende Tyskland, hvor byplanlæggere som Joseph Stübgen og Ca-

millo Sitte blev verdenskendte. Stüb-
ben blev i 1898 udpeget til at lave en
ny byplan for Flensborg, men kun få
dele af planen blev udført. I hans teg-
ninger ser man datidens tanker om
den sunde og smukke by med parker,
pladser og svungne gadelinjer. En by-
plan af samme karakter blev vedtaget
af Sønderborg by i 1906 og udført af
Flensborg-arkitekten Magnus Schlich-
ting (*se illustr. side 168*). Den blev til
gengæld gennemført, fordi byen si-
den 1860 ejede al jorden øst for byen.

Arkitektonisk blev Slesvig omkring
1910 præget af opgøret med de fore-
gående årtiers internationale og na-
tionale historicisme og nationalrom-
antik. Det nye slagord blev en til-
bagevenden til de førindustrielle tra-
ditioner i den anonyme byggeskik. I
Slesvig-Holsten førte det til Hei-
matschutz-stilen, der fik et livskraftigt
centrum i Tønder med forenin-
gen Baupflege Tondern. I den natio-
nale kamp i Slesvig kom det til en
konkurrence mellem det tyske offent-
lige byggeri og den danske modbe-
vægelses forsamlingshuse, frikirker
mv. Begge parter hentede nogle af de-

res landes mest kendte arkitekter til
landsdelen: den danske arkitekt Mar-
tin Nyrop til Sønderborg og de tyske
arkitekter Jürgensen & Bachmann,
Anton Huber, Rellensmann m.fl. til
Flensborg, Aabenraa og Sønderborg.
Resultatet blev med støtte fra de of-
fentlige myndigheder, at de tre byer
for præcis 100 år siden stod på et ar-
kitektonisk højdepunkt, som de med
få undtagelser aldrig har nået siden.

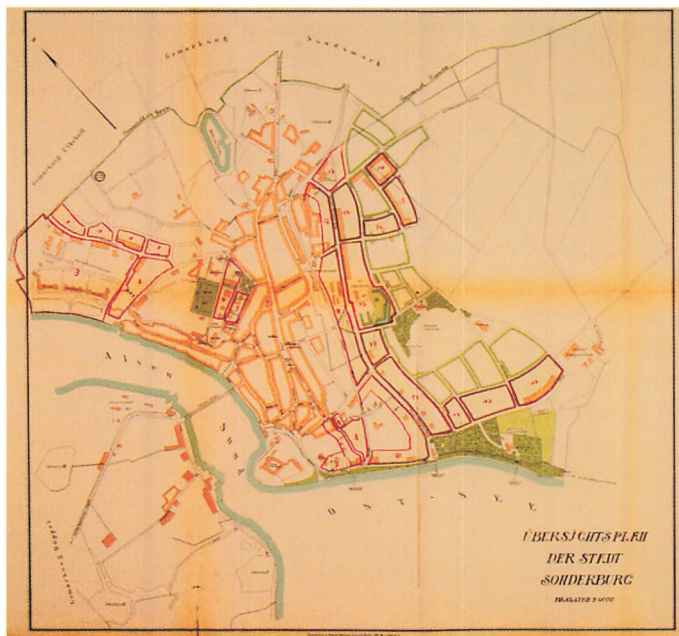
Modernisme og velfærdsbyer

I 1920 blev Slesvig delt efter folkeaf-
stemningerne, og både politisk og ar-
kitektonisk gik Tyskland og Danmark
nu hver sine veje. Det nazistiske
Tyskland valgte efter 1933 en tilbage-
venden til nationale traditioner,
mens Danmark valgte demokratiet
og modernismen. Alligevel løb byud-
viklingen nord og syd for grænsen på
mange måder parallelt. Flensborg fik
i 1920'erne en række nye kommunale
og sociale byggerier, og samtidig
byggede både Aabenraa og Sønder-
borg kommunale arbejderboliger.

Alle tre byer delte dog fælles skæb-
ne med de fleste af Nordeuropas byer

*Wrangelstraße
nr. 5 og 7 i
Flensborg, opført
i henholdsvis
1900 og 1902 i
nyrenæssance.*

Sønderborgs første, romantiske byplan 1906 udarbejdet af arkitekt Magnus Schlichting, Flensborg.

på to områder. Sprængningen af det førindustrielle bymiljø, der allerede var startet i Flensborg efter 1850, blev nu fuldført i de to mindre byer, Aabenraa og Sønderborg. Købmands- og håndværkergårdenes pakhuse og værksteder blev nu brugt til lagre, småværksteder, garager og smålejligheder. I sidegaderne forsvandt de sidste gammeldags håndværkere til fordel for stadig flere børnerige arbejderfamilier.

En 'stor fortælling' i tiden handlede også om flugten ud af den 'fordærvede' by. Det var startet med det lille borgerskabs udflytning til villaer. Men større og større dele af befolkningen drømte om at komme ud af byen, ud til eget hus, til sol, lys og frisk luft, til hus og have. I Danmark gav det stødet til både kolonihaverne og de store udstykninger af haveparceller, hvorpå der efterhånden blev bygget små 'parcelhuse'. I Tyskland foretrak man forskellige former for

småhaver på lejet grund, bl.a. de såkaldte Schrebergårten. Samtidig blev villaen opnåelig for flere og flere. Flensborg fik sine første 'Siedlungen', og i Sønderborg skød rækker af murstens et- og tofamilievillaer op i Bedre Byggeskik-stilen, blandet med modernistiske 'bungalower'.

Den helt store flugt ud af byen kom efter 1950, hvor både den nordiske velfærdsstat og det tyske Wirtschaftswunder-samfund forbedrede levestandarden for store befolkningsgrupper. Med ny byplan- og boliglovgivning fik byerne på begge sider af grænsen nu lejlighed til at føre både by- og boligpolitik. I Aabenraa og Sønderborg dannedes i 1938-42 nye sociale boligselskaber, som efter 1945 kom til at præge meget af bebyggelsen af 'blokke', række- og kædehuse. Tilsvarende fik Flensborg et stort nyt foreningsbyggeri, bl.a. for at lindre bolignoden for de mange østflygtninge, der var kommet til Slesvig-Holsten.

I starten var det nye byggeri præget af den nordiske modernisme med hovedvægten på lav bebyggelse i grønne områder. Men den internationale modernisme satte efter 1960 i stigende grad præg på det kollektive byggeri - i Flensborg med boligophøjelse, i Sønderborg og Aabenraa med 'Sønderjyllandsplanens' industrialiserede montagebyggeri 1961 ff. (Kærhaven og Kløvermarken i Sønderborg, Petersborg-området i Aabenraa). I 1960'erne var dagsordenen i boligpolitikken endnu bestemt af bolignøden; det politiske projekt var at skaffe gode, sunde boliger til tusinder af kernefamilier med far i fast arbejde. Ingen kunne forestille sig, at velstanden kom til at betyde, at det blev arbejdsløse, enlige forsørgere og indvandrere, der kom til at sidde tilbage i sociale boligbyggerier, der var glimrende til at spise, sove og se fjernsyn i, men katastrofale som ramme om et 24-timers liv.

Modernismens idéer om effektiv adskillelse mellem bolig, arbejde, fritid og trafik satte sit præg på velfærdsbyernes forstæder, og i de gamle bykvarterer søgte planlægningen at udrydde industri, håndværk og

baggårdsbebyggelse. Nu satsede man på bykerne som handelscentre, med den voksende biltrafik ledt ad 'cirkulationsgader', kombineret med P-pladser. Både langs Perlegade i Sønderborg og Storegade i Aabenraa blev alt bag facaderne ryddet til P-pladser - hovedstrøgene, der nu kunne gøres til gågader, blev til 'elverpiger', der beholdt facaden, men var helt hule i ryggen! Kun i det tætbyggede Flensborg kunne disse løsninger ikke gennemføres. Her blev det kloge valg at bevare en del af baghusbebyggelsen langs en ny baggade, 'Speicherlinie', samtidig med, at der langs den sydlige del af hovedstrøget blev opført butikcentre med P-huse.

'Vækst' eller afvikling?

Siden 1980'erne har den ideologiske liberalisme sat dagsordenen i samfundspolitikken. Politikerne har mere og mere frasagt sig mulighederne for at gennemføre en overordnet bolig- og byplanlægning og i stedet satset på passive personstøtteordninger kombineret med miljøkrav. Politikerne står derfor rådvilde, når internationale butikskæder sammen med lokale storinvestorer foreslår store ind-

*Toosbühlstraße til venstre og
Am Burgfried til højre.
I midten det nu fredede anlæg.
Gaden blev anlagt 1900-1901
op gennem den såkaldte Glimbækdal
ved et gadegenembrud. I løbet af ganske få
år blev de to gader præget af især
jugendstil, men allerede i 1912 var
opfattelsen af god arkitektur skiftet til
fordel for Heimatschutz-stil.*

Foto: Henrik Gram.

'Sydjyllandsplanen'. Montagebyggeri 'Kløvermarken' i Sønderborg fotograferet 1962.

købscentre i eller uden for byerne. De får julelys i øjnene, når de ser planer for nye centre - jo større, jo bedre. For centrene synes at være symboler på den 'vækst', alle drømmer om som løsning af, om ikke fremtidens, så i hvert fald gårsdagens og nutidens problemer.

Men spørgsmålet er, om store centre i bysamfund med begrænset vækst og mere og mere fælles opland betyder reel vækst - eller bare gensidig kannibalisme. Erfaringer fra andre danske byer er vekslende. Etableringen af Kolding Storcenter uden for Kolding har udsultet og forarmet bycentret i Kolding, selv om Kolding er en udpræget vækstby. Lige så katastrofal har etableringen af et nyt center inde i Hjørring i Nordjylland været for butikkerne på resten af hovedstrøget. I Flensborg var der en livlig debat om det nye stor-

center Flensburg Galerie (Südermarktpassagen), der sammen med Holmpassage har lagt tyngdepunktet i bykernens sydlige del. I Aabenraa viser det traditionelle hovedstrøg også alarmerende krisetegn. Skurken her er ikke et storcenter, men snarere brudt med centerplanlægningen fra 1960'erne, der har tilladt butikslivet at 'skride' ned ad bybakken fra Storegade til Madevej-H.P. Hanssens Gade. Og i Sønderborg bliver det spændende at se virkningen på Perlegades butiksliv af det udbyggede Center Øst og det helt nye storcenter Borgen (åbner 2013) inde i byen.

Generelt er hoved- og butiksstrøgene i byerne under pres; på det seneste også af lukkelovens opgivelse og grænsehandelen. I USA er levende hovedgader ikke mere en selvfølge; de er tit afgået helt ved døden! Også

i Aabenraa, Sønderborg og Flensborg ser man tegn på indskrænkning af butiksstrøgene. I Flensborg har hele Norderstraße i over 25 år været under afvikling, og i Aabenraa er Vestergade og Søndergade, der i min barndom var levende forretningsgader, i dag helt funktionstømt. Både Storetorv og det nordlige Ramsherred-Nørreport er ved at visne. I Sønderborg er de sidste butikker i den engang levende butiksgade Store Rådhusgade lukket; her er der kun pizzeriaer tilbage. Er det for sent at styre denne udvikling? I hvert fald stiller de funktionstømte strøg os over for spørgsmålet om, hvordan man kan omdanne et butiks- eller værtshusstrøg til boligstrøg?

Den 'store fortælling' om flugten ud af byen, om forstæderne som det eneste rigtige, bestemte byernes udvikling i over hundrede år. I 1970'erne rokkede nye værdier ved fortællingen; begreber som forstad og parcelhus blev sat i et kritisk lys, og

de ældre bydele blev, med slumstørre, borgerinitiativer, bevarings- og museumsfolk som pionerer, genopdaget og byfornyset. I de nye kvarterer prøvede man derefter med tæt-lavt byggeri eller andre traditionelle former at tage konkurrencen op med de historiske bydele. De vidtstrakte forstadsmiljøer fra det 20. århundrede er derfor udfordret; højhuse bliver nedrevet, og sociale problemer i sociale boligkvarterer søges løst med arkitektonisk staffage. Men samtidig er idealet om hjemmet som en oase blevet fælles for den største del af befolkningen. Uanset hvor man bor, vil man helst undgå støj fra erhverv eller trafik, have børnevenlige friarealer og P-plads til bilen. Der er to svar på denne udfordring for de ældre bydele i byernes centrum: Man kan enten ombygge dem endnu mere til 'forstæder' - eller man kan markedsføre det historiske bymiljø som et alternativ, hvor fortællingerne og oplevelserne i miljøet opvejer 'generne'. ■

*Funktionstømning kombineret med erhverv og P-pladser.
Skt. Jørgensgade i Sønderborg. Så grimt kan det blive.*

Tønders pengeinstitutshistorie

Af Mogens Asmund

Den 2. november 2012 krakkede Tønder Bank uden varsel efter næsten 100 års virke. Mogens Asmund har benyttet anledningen til at se nærmere på Tønderregnsens pengeinstitutshistorie siden begyndelsen af 1800-tallet.

BEGYNDELSEN AF NOVEMBER 2012 var en dramatisk periode i Tønders pengeverden. Den næsten 100 år gamle Tønder Bank gik neden om og hjem. Kunderne og dermed det meste af forretningen blev dog reddet i land af den lokale 'storebror', Sydbank. Det var Vestsønderjyllands næstsidste selvstændige pengeinstitut, der dermed forsvandt. Og det sidste, Sparekassen Bredebro, var faktisk meldt afsat. Af alle steder til Vorbasse. Godt nok ikke på det berømte marked, men til den derværende Vorbasse-Hejnsvig Sparekasse. Den handel blev dog en uges tid efter Tønder Bank-krakket afblæst. Så Sparekassen Bredebro er der stadig - som det sidste selvstændige pengeinstitut i dagens Tønder kommune. Endnu i 1970 var der en lille snes af slagsen, og gennem tiderne har der været flere end 30.

I det følgende fortælles om, hvordan pengeinstitutforsyningen i det, der i dag udgør Tønder Kommune, har forandret sig gennem snart to hundrede år. Det er historien om en fortløbende strukturtilpasning i takt med tiden og omverdenen.

De første godt 100 år

Den tidlige pengeinstitutshistorie i Tønder-området er ikke meget ander-

ledes end i andre dele af landet. Den starter omkring 1820, hvor de første sparekasser oprettes i de større sønderjyske byer - med et socialfilantropisk, snarere end et kommercielt, sigte. Sparekassernes tilbud om forrentning af indskud skulle motivere den arbejdende og tjenende klasse til at spare op i stedet for at kaste deres sparsomme midler bort på forlystelser og svir. Udlånspolitikken var forsigtig med landbrug og håndværk som målgrupper. Det overskud, der kom ud af virksomheden, var typisk øremærket fattighjælp. Således lappede sparekasseaktiviteten på et mangelfuldt socialvæsen.

Tønder (fra 1820) og Løgumkloster (fra 1821) var blandt de allerførste sønderjyske sparekasser. I 1840'erne kom sparekasserne i Højer og Høstrup til. I 1860 oprettedes sparekassen i Skærbæk og i 1863 Sparekassen for Agerskov Sogn. På det tidspunkt var således seks af i alt 17 sønderjyske sparekasser hjemmehørende i det område, der i dag udgør Tønder Kommune. I det fra 1864 tyske Nordslesvig blev der til og med år 1900 oprettet ikke færre end 36 nye sparekasser, helt overvejende mindre institutter, dækkende enkeltsogne. I Tønder-området alene kom der 14 nye sparekasser - to i Visby (1871 og 1873), i Nørre Løgum og i Toftlund (1872), i Højst (1874), i Brede (1875), i Emmerlev (1876), i Daler og i Brøns (1883), en kommunal sparekasse i Tønder (1884), i Døstrup (1898), i Ballum (1899), og i Emmerske/Tønder Land-

sogn og i Møgeltønder (1900). Alle de nævnte 20 sparekasser i Tønder-området var fortsat i drift efter Genforeningen.

Sparekasserne var i perioden op til århundredskiftet de små lokalsamfunds økonomiske omdrejningspunkt. De var typisk etableret på helt privat basis, og offentlig regulering, endsige tilsyn, var der i starten meget lidt af. Deres koncept blev op igennem 1800-tallet i stigende grad kommercielt, og rent faktisk var der i de fleste tilfælde tale om profitable fore-

tagender, der ikke alene via rollen som mellemed mellem indskydere og låntagere gavnede såvel sparsommelighed som nye initiativer lokalt, men også, via de vedtægtsbestemte filantropiske overskudsdisponeringer, fungerede som en solid støtte for både social og infrastrukturel udvikling i de enkelte sogne.

Den omfattende sparekasseaktivitet i sidste halvdel af 1800-tallet var et generelt samfundsfænomen, både nord og syd for grænsen. Men i Sønderjylland/Nordslesvig var sparekas-

Ifølge mine kilder har der gennem tiderne (dvs. siden 1820) været mindst en pengeinstitutafdeling i de 35 byer/lokaliteter, der er anført med navn på kortet over den nye Tønder Kommune. 20 af lokaliteterne har tilmed lagt navn til/været hjemsted for et selvstændigt pengeinstitut. De seks byer, hvis navne er skrevet med versaler, er i 2013 stadig bestykket med pengeinstitutafdelinger. Af disse er Bredebros ene om at huse et selvstændigt pengeinstitut.

serne med deres private foreningspræg også en del af nationalitetskampen - et element i udviklingen, der blev særlig udtalt i perioden omkring århundredskiftet. En skærpet reguleringslovgivning om sparekassers virksomhed i 1899 (von Köller-loven) synes fra de tyske myndigheders side at have haft det dobbelte formål at skabe øget (i mange tilfælde nok tiltrængt) økonomisk sikkerhed omkring den enkelte sparekasse og dens interessenter og at begrænse den foreningsaktivitet, der udfoldede sig indenfor rammerne af de 'danske' sparekasser.

I det hele taget skærpedes polarisering og konkurrence på pengeinstitutområdet fra slutningen af 1800-tallet. Som et led i den nationalpolitiske kamp blev der i de sønderjyske købstæder på de tyske myndigheders initiativ oprettet kredssparekasser med en privilegeret forretningsmæssig position i relation til det offentlige. Kredssparekassernes virksomhed omfattede indlånsakkvisition i oplandet via filialer og indlånsopsamlingssteder. De var således igangsatte af direkte konkurrence på pengeinstitutområdet, også i relation til de gamle, lokale sognesparekasser. Tønder Kredssparekasse blev etableret i 1908 og havde et par år senere 14 agenturer. Konkurrencen var hård, både i Tønder by, hvor der i de år opererede tre sparekasser plus en række andre pengeinstitutter, og i oplandet. Tønder Kredssparekasse, der i øvrigt var den sidste nyetablerede sparekasse i området, blev ved Genforeningen flyttet syd for grænsen, til Nibøl.

Behovet for organiseret kapitalformidling var i de sidste tiår af 1800-tallet voksende i takt med den sam-

fundsøkonomiske udvikling, hvor de tidligere dominerende landbrugs- og håndværkserhverv blev suppleret af industri- og handelsvirksomhed. Det affødte, i første omgang i de større byer, behovet for pengeinstitutter, der på kreditgivningsområdet kunne noget andet og mere end sparekasserne - nemlig bankerne. I Sønderjylland kom Den Nordslesvigske Folkebank i Aabenraa først i 1872, fulgt af (den ligeledes dansksindede) Haderslev Bank og dennes tyske modstykke Haderslev Creditbank i 1875. I Vestsønderjylland, der var mindre industrialiseret og særdeles vel dækket med indarbejdede sparekasser af både tysk, 'blandet' og dansk sindelag, kom klart tyskorienterede banker først. Således Toftlund Creditbank i 1886, Creditbank Tøndern i 1889 og Creditbank Scherrebeck i 1890. Sidstnævnte blev stiftet:

"... "for at udfri de tysksindede indbyggere i Skærbæk og omegn af de danske sparekassers og den danske privatkapitals vold". ... Banken var umiddelbart vendt mod den store og velrenommerede danske sparekasse i Skærbæk ... Men tog dernæst sigte på at ... fremme det nordvestlige Slesvigs germanisering. Den højst letsindigt ledede bank ..." (Japsen, side 199-200).

Bissen var altså skruet på vestpå. Ingen af de tre banker, som på hver sin måde opererede ud fra aggressive og vidtløftige forretningskoncepter, overlevede til Genforeningen. Kun Creditbank Tøndern, der krakkede i 1908, trækker spor lidt længere frem. Banken blev overtaget af Westholsteinische Bank fra Heide, hvis virksomhed nord for den nye grænse i 1920 blev

videreført af en nydannet Tønderbank, Nordslesvigs Bank. Den blev dog allerede likvideret i 1926. For at afrunde 'elendighederne' skal tilføjes, at der i 1905-06 eksisterede en bank med navnet Nordfriesische Bank Tondern. Den var startet med et entydigt nationalpolitisk sigte, men kvalte sig selv fra starten. Også stumperne herfra blev overtaget af Westholsteinische Bank.

Dagens Tønder Kommune har dog også leveret 'langtidsholdbare' lokale banker. Først kom Løgumkloster Bank i 1887. Dernæst Tønder Landmandsbank i 1901, så den tyskorienterede Tondern Bank (Tønder og Omegns Bank) i 1913 og sidst Skærbæk Bank i 1920. Tønder Landmandsbank blev Tønders danske købstadsbank - en pendant til Den Nordslesvigske Folkebank i Aabenraa og Haderslev Bank. Som modtræk primært overfor by-sparekassernes agenturetablinger ude på landet, placerede også Tønder Landmandsbank filialer i nærområdet, de første i Skærbæk og Højer allerede i 1906 og 1907. I Skærbæk overtog man "efter venskabelig overenskomst med Den Nordslesvigske Folkebank denne banks forretning derstedes" (Bankens årsregnskab 1906). De gode relationer de to købstadsbanker imellem, som mandede ud i sammenslutningen i 1970, herskede således helt fra starten.

Sydfra opererede foruden den omtalte Westholsteinische Bank også den tyske Reichsbank, Bankverein für Schleswig-Holstein (fra Neumünster) og Schleswig-Holsteinische Bank (fra Husum) i årene op til Første Verdenskrig med afdelinger i Tønder og omegn. Ved Genforeningen forlod

Reichsbank landsdelen, mens Bankverein für Schleswig-Holsteins aktiviteter blev overtaget af Tondern Bank. Endelig overtog og videreførte Københavns Handelsbank Schleswig-Holsteinische Banks afdelingsnet, bl.a. i Tønder og Toftlund. Dermed kom den første danske hovedbank til Sønderjylland, og samtidig slog Den Danske Landmandsbank sig ned med sønderjyske filialer, bl.a. i Tønder. Den og en filial i Sønderborg blev videreført efter Landmandsbank-krakket i 1923, og begge eksisterer stadig.

Områdets pengeinstitutforsyning var, som det fremgår, i årene op til og omkring Genforeningen underkastet mange forandringer. Men der var aldrig knaphed på pengeinstitutter og filialer. I selve Tønder var der således efter Tondern Banks åbning i 1913 ni pengeinstitutter: De foran nævnte fire sydfra kommende tyske, Tønder Sparekasse, den kommunale sparekasse (Spar- und Leihkasse der Stadt Tondern), Kredssparekassen og Tønder Landmandsbank. I hele området, der i dag udgør Tønder Kommune, var der filialer/agenturer af kredssparekassen og Tønder Landmandsbank, der opererede i konkurrence med de 18 'gamle' flække- og sognesparekasser og Løgumkloster Bank. I Toftlund og Agerskov havde også Haderslev Bank og Kredssparekassen i Haderslev åbnet afdelinger - førstnævnte tillige i Brøns og sidstnævnte også i Skærbæk. I Brøns var der yderligere en filial af Sydjysk Landmandsbank fra Ribe, og mod vest, på Rømø, en andelskasse. Sidstnævnte havde sit udspring i de Raiffeissen-spare og -lånekasser, som i årene omkring århundredskiftet blev oprettet i hele Slesvigområdet - flest dog syd og øst for det

Pengeinstitutter i Tønder-området omkring 1930 - og deres skæbne frem til 2013 (1)

Status ca. 1930

'Begivenheder' 1930-2013

Status 2013

LOKALT DOMICILEREDE			
Tønder Landmandsbank (1901) Filiaer i Højer, Ballum, Bredebro, Skærbæk, Brøns og Frifelt.	1970: medstifter af Sydbank (1970)		Sydbank
Tøndern Bank (1913) Filial i Højer	1946: navneændret til Tønder og Omegns Bank 1985: navneændret til Tønder Bank	2012: overtaget af Sydbank	
Tønder Sparekasse (1820)	1970: del af Sparekassen Sønderjylland (1968). 1971: sammensluttet med Spks. Sønderjylland	1990: Sparekassen Sønderjylland sammensluttet med Sydbank	Afdelinger i: Tønder, Skærbæk, Toftlund og Løgumkloster
Brøns Sogns Spare- og Laanekasse (1883)			
Møgelønder Sparekasse (1900)			
Spare- og Laanekassen for Hostrup Sogn (1844)	1972: do.		
Brede Sogns Spare- og Laanekasse (1875)	1964: sammensluttet til Bredebro-Ballum Sparekasse	1971: sammensluttet til Sparekassen Bredebro	Sparekassen Bredebro Afdelinger i: Bredebro, Tønder og Skærbæk
Ballum Sparekasse (1899)			
Visby Sogns Sparekasse (1873)			
Spare- og Laanekassen for Løgumkloster og Omegn (1821)	1933: overtaget af Spare- og Laanekassen for Løgumkloster og Omegn	2003: sammensluttet med Privat Spare- og Laanekasse i Ravsted (1864) til Løgumkloster Sparekasse	Den Jyske Sparekasse
Højest Sogns Spare- og Laanekasse (1874)			
Sparekassen i Nørre Løgum Sogn (1872)		1959: do.	2009: overtaget af Den Jyske Sparekasse
Rømø Andelskasse (1904/1921)	1986: del af Sammenslutningen Danske Andelskasser. I 2006 sammensluttet med Jernved og Omegns Andelskasse til Jernved-Rømø Andelskasse (Gredstedbro). I 2011 en del af Danske Andelskassers Bank.		Danske Andelskassers Bank (DAB) Afdeling i Kongsmark

13 af Tønder-områdets i alt 22 lokale institutter i 1930 er fortsat i 2013 'på jyske hænder'. Seks - to banker og fire sparekasser - er landet hos Sydbank i Aabenraa. Tre små sparekasser er blevet til Sparekassen Bredebro, og andre tre sparekasser er endt i Den Jyske Sparekasse med domicil i Grindsted. Endelig er Rømø Andelskasse i dag en del af Danske Andelskassers Bank (Hammershøj).

Pengeinstitutter i Tønder-området omkring 1930 - og deres skæbne frem til 2013 (2)**Status ca. 1930****'Begivenheder' 1930-2013****Status 2013**

LOKALT DOMICILEREDE			
Skærbæk Bank (1920)	1970: sammensluttet med Den Danske Landmandsbank (siden 2000: Danske Bank)		Danske Bank
Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn (1860)	1972: sammensluttet til Sparekassen Skærbæk	1974: sammensluttet med Bikuben, som i 1990'erne via fusion med Girobank bliver til BG Bank og i 2001 sammenlutes med Danske Bank	
Spare- og Laanekassen for Døstrup Sogn (1898)			
Sparekassen for Højer og Omegn (1843)	1973: sammensl. til Sparekassen Højer	1990: sammensluttet med Bikuben. (→ Danske Bank)	
Daler Sogns Sparekasse (1883)			
Emmerlev Sogns Spare- og Laanekasse (1876)	1973: sammensl. med Sparekassen Højer		
Agerskov Sparekasse (1863)	1971: sammensl. med Sparekassen Haderslev	1972: Sparekassen Haderslev indgår i Sparekassen Sydjylland, der i 1991 sammenlutes med Bikuben. (→ Danske Bank)	
Toftlund og Omegns Sparekasse (1872)			
Løgumkloster Bank (1887)	1963: overtaget af Københavns Handelsbank (som i 1990 sammenslutes med Den Danske Bank)		
UDEFRÅ KOMMENDE MED FILIALER I OMRÅDET			
Københavns Handelsbank (1873)	Kom til Sønderjylland i 1920 ved overtagelsen af den tyske Schleswig-Holsteinische Banks afdelinger, bl.a. i Tønder og Toftlund. (→ Danske Bank)		
Den Danske Landmandsbank (1871)	Med afdeling i Tønder. (1920)		
Haderslev Amts Sparekasse (1901)	Med afd. i Agerskov, Toftlund og Skærbæk. Sparekassen indgik i 1970 i Sparekassen Haderslev, senere Sparekassen Sydjylland, Bikuben og Danske Bank.		
Sydjysk Landmandsbank, Ribe (1876)	Med afdeling i Brøns. Blev i 1970 overtaget af Den Danske Provisnsbank, som i 1990 indgik i Danske Bank-koncernen.		Afd. i: Tønder, og Toftlund
Haderslev Bank (1875)	Med afdelinger i Agerskov og Toftlund. Banken blev i 1970 overtaget af Privatbanken, der i dag er del af Nordea.		Nordea Afdeling i Toftlund

De ni øvrige af Tønder-områdets i alt 22 lokale institutter i 1930 er, tillige med fire af de dengang fem med filialer repræsenterede udefra kommende institutter, alle, ad undertiden kringlede omveje, endt i Danske Bank. En enkelt - Haderslev Bank - er i dag del af Nordea.

J.J. Paulsen (1901-80) var borgmester og direktør for Tønder Landmandsbank i mere end 30 år frem til 1970. Paulsen var om nogen drivkraften bag skabelsen af landsdelsbanken Sydbank. Og i den ikklædning er Tønder Landmandsbank endnu i dag det dominerende pengeinstitut i det sydvestlige Sønderjylland.

med lokalsparekasser særdeles vel udstyrede Tønder-område. Ifølge Hübbe var der i 1910 tre af disse 'små-sparekasser' på Tønder-egnen: På Rømø og i Abild og Ellum. Rømø-instituttet overlevede Genforeningen.

1920'erne var år præget af tilpasning til de 'nye tider'. De tyske bankers skæbne er beskrevet og ligeså Kredssparekassens. Landsogns- og den kommunale Tønder-sparekasse blev sammenlagt med den 'gamle' Tønder Sparekasse. De to Visby-sparekasser blev sammenlagt. Og endelig startede Skærbæk Bank som allerede nævnt sin virksomhed i 1920.

De næste knap 100 år

Ud af tumulterne kom et pengeinstitutbillede i slutningen af 1920'erne, der fremgår af venstre kolonne i skemaerne i det forrige opslag.

I området var der repræsenteret 22 selvstændige lokale institutter og fem udefra kommende, som tilsammen havde ca. 40 betjeningssteder. Der var fem afdelinger i Tønder, fire i Højer og Skærbæk, tre i Toftlund, Agerskov og Brøns, to i Ballum, Bredebro og Løgumkloster, samt én på Rømø, i Frifelt, Døstrup, Nørre

Løgum, Emmerlev, Visby, Daler, Møgeltønder, Hostrup og Højst. Med andre ord var der betjente pengeinstitutafdelinger i 19 byer/lokalsamfund.

I årene 1930-70 ændredes der ikke markant på pengeinstitutstrukturen i Sønderjyllands sydvestlige hjørne, jf. også skemaet. Sparekasserne i Bredebro og Ballum blev i 1964 sammen-sluttet til Bredebro-Ballum Sparekasse, sparekassen i Løgumkloster overtog i 1933 Højst Sparekasse og i 1959 Nørre Løgum Sparekasse, og Løgumkloster Bank blev i 1963 overtaget af Københavns Handelsbank.

Antallet af selvstændige institutter var i 1970 dermed reduceret til 18. De havde nu 37 afdelinger i området med Tønder Landmandsbank som den helt dominerende med ni. I gruppen af udefra kommende institutter havde Haderslev Amts Sparekasse trukket sig fra det vestlige Sønderjylland. Nye i området var Andelsbanken med afdelinger i Løgumkloster og Toftlund og JAK Bank med afdeling i Skærbæk. Københavns Handelsbank havde udbygget sin position til nu i alt syv afdelinger. Totalt set var der op til 1970 repræsenteret 24

institutter med sammenlagt 50 afdelinger i Tønder-området. Væksten i antal betjeningssteder var sket ved, at en række mindre lokalsamfund havde fået eget pengeinstitutkontor, omend ofte ganske beskedent. Det drejer sig, i forhold til 1930, i hvert fald om Bedsted, Sæd, Abild, Jejsing, Sølsted, Frifelt, Arrild, Branderup, Rejsby, Rudbøl og Møgeltønder. Afdelingerne ved grænsen koncentrerede sig om valutaveksling. På Rømø fik andelskassen i Kongsmark konkurrence

i Tvismark og Havneby fra Skærbæk Bank, Københavns Handelsbank og Landmandsbanken - og fremme i 70'erne tillige i sommermånederne fra Sydbanks og Bikubens campingvognsfilialer i Lakolk. Det var før 'kort-tiden'. Men nærhed til banken eller sparekassen var stadig en konkurrenceparameter.

Pengeinstitutstrukturen, også i det sydvestlige Sønderjylland, ændredes imidlertid markant i 1970-75, jf. også skemaet. Sparekasserne i Tønder,

Tønders Storegade har været adresse for mange banker gennem tiderne. Billedet viser gadens nordvestlige ende, hvor Creditbank Tøndern i 1904 opførte et monumentalt domicil (bygningen til venstre - i dag Storegade 23). Efter bankens krak i 1908 videreførtes bankdriften i huset indtil 1920 af Westholsteinische Bank og herefter frem til 1926 af Nordslesvigs Bank. Efter denne knap så gloriøse bankperiode fulgte små 25 år som bibliotek, og i dag er der brillebutik. I det mere ydmyge nabohus (til højre på billedet - i dag nr. 21) udfoldede Tøndern Bank sine første år fra 1913 til 1921, indtil man rykkede over gaden til nr. 22, til mere rummelige lokaliteter i det 'Gamle Apotek'. Den fraflyttede bygning blev revet ned i 1924 og en ny opført. Her har der i mange år indtil 2013 været drevet apotek. Men nu er der igen åbnet bank på stedet. Det er Tønders nyeste bank, Kreditbanken, der har indrettet sig i naboejendommen til det, der for over 100 år siden var den gamle Creditbanks domicil. På den modsatte side af Storegade har der også været bank-trængsel. I hjørneejendommen (nr. 28) lige over for det gamle Creditbank-hus residerede Sydbank (oprindeligt Tønder Landmandsbank) i årene 1969-2012. Ved Sydbanks overtagelse af Tønder Bank (oprindeligt Tøndern Bank) valgte man at samle aktiviteterne i Tønder Banks store hovedkontor, som nu omfattede ikke alene nr. 22, men også naboejendommen nr. 20 og 24. Og hvem rykker ind i den tømte Sydbank i nr. 28? Javist: Apoteket fra nr. 21.

Brøns, Møgeltønder og Hostrup indgik i Sparekassen Sønderjylland. Tønder Landmandsbank indgik i Sydbank. Skærbæk Bank blev del af Den Danske Landmandsbank. Sparekasserne i Skærbæk og Døstrup blev sluttet sammen og indgik i 1974 i Bikuben. Sparekasserne i Højer, Daler og Emmerlev gik sammen i Sparekassen Højer. Sparekassen i Visby blev del af Sparekassen Bredebro. Sparekasserne i Agerskov og Toftlund blev sammen-sluttet med Sparekassen Haderslev, der efterfølgende blev en del af Sparekassen Sydjylland.

13 lokale institutter og navne forsvandt i løbet af fem år. Fem af disse gik sammen med ikke-sønderjyske banker eller sparekasser. De andre otte indgik i sønderjyske konstellationer. Her var regionalinstitutterne Sparekassen Sønderjylland og Sydbank de mest markante. Det havde for Tønders bykonge og borgmester i årene 1939-70, direktør i Tønder Landmandsbank siden 1937, Johan Jessen Paulsen, været en mangeårig ambition og mærkesag at få samlet de sønderjyske købstadsbanker til en slagkraftig landsdelsbank. Det lykkedes med skabelsen af Sydbank i 1970 - samme år som Tønder Sparekasse gik ind i Sparekassen Sønderjylland. Nok rykkede fælleskontorerne dermed østpå, men det lokale præg blev i høj grad bevaret. Tilbage var der i 1975 fem institutter med domicil i Tønder-området: Tønder og Omegns Bank, Sparekassen Bredebro, Løgumkloster Sparekasse, Rømø Andelskasse og Sparekassen Højer. Men antallet af filialer faldt ikke i 1970'erne, tværtimod. Sammenlægningerne mellem institutter skete typisk på tværs af virksomheder, og motivet var admini-

strativ og forretningsteknisk stordrift - ikke filialrationalisering. Ydermere 'solgte' man typisk sammenslutningstankegangen på en form for 'garanti' for, at de små, oprindeligt selvstændige, afdelinger ikke blev lukket. Rent faktisk toppede filialantallet midt i 1970'erne, idet der i disse år etableredes nye afdelinger i centrene i de boligområder, der opstod i og omkring de større byer. Sparekassen Sønderjyllands afdeling i Tønder Vest er et eksempel.

Fremme i 1990 blev Sparekassen Højer overtaget af Bikuben. Samme år gik Sydbank og Sparekassen Sønderjylland sammen. Og hermed kom der for alvor gang i den filialrationalisering, der så småt var startet i 1980'erne, bl.a. i takt med at selvbetjeningstilbuddene med Dankort og pengeautomater vandt udbredelse. Sammenlægningen af Sparekassen Sønderjylland og Sydbank havde som et af rationalerne besparelse i udsalgsleddet. Tilsammen havde de to institutter ved fusionen 68 sønderjyske filialer, heraf mange overlappende. Bl.a. derfor var bankens filialantal i Sønderjylland syv år efter, i 1997, reduceret til 36. I Sydvestsønderjylland halveredes filialantallet således - fra ti til fem. Også hovedbankerne høstede rationaliseringsgevinster på filialområdet i Sønderjylland i 1990'erne. Både Den Danske Bank, som havde overtaget Kjøbenhavns Handelsbank, og Bikuben, som havde overtaget Sparekassen Sydjylland, halverede tilstedeværelsen i hele landsdelen - fra tilsammen 59 til 32 filialer.

I 1997 var der repræsenteret otte pengeinstitutter i Tønder og omegn. De fire lokale: Tønder Bank (navnændret i 1985), Sparekassen Brede-

bro, Løgumkloster Sparekasse og Rømø Andelskasse med i alt 13 afdelinger, samt 'udefra': Sydbank, Den Danske Bank, Bikuben og Unibank med et lignende antal afdelinger. Det bemærkes, at hverken Jyske Bank eller Arbejdernes Landsbank på noget tidspunkt har været på de kanter. Og ej heller et ekspansionslystent sønderjysk institut som Frøs Herreds Sparekasse med hjemsted i Rødding har fundet landsdelens sydvestligste hjørne interessant.

Strukturelt var perioden frem til og med 2007 (indtil finanskrisen satte ind) påvirket af Danske Banks overtagelse i 2001 af Bikuben og - lokalt - af Løgumkloster Sparekasses overtagelse i 2003 af Ravsted Sparekasse samt af, at andelskassen på Rømø blev del af Jernved-Rømø Andelskasse, som i 2008 åbnede filial i Tønder. I disse år fortsatte de store institutter deres rationaliseringsbestrebelse, også på filialområdet, samtidig med, at de mindre lokale institutter i det lune finansklima fiskede i de rørte vande, også via filial-nyetableringer. I 2008 så pengeinstitutbilledet således ud i Tønder-området:

- Sparekassen Bredebro havde seks afdelinger - i Bredebro, Visby, Ballum, Skærbæk, Tønder og Toftlund.
- Sparekassen Løgumkloster havde syv afdelinger, heraf to i Tønder-området - i Løgumkloster og Tønder.
- Tønder Bank havde fire afdelinger i hjemområdet - i Tønder, Skærbæk, Løgumkloster og Toftlund.
- Sydbank havde fire afdelinger i Tønder-området - to i Tønder, i Bredebro og Skærbæk.

- Nordea havde to afdelinger - i Løgumkloster og Toftlund.
- Danske Bank havde seks afdelinger - i Tønder, Skærbæk, Højer, Løgumkloster, Toftlund og Ager-skov.
- Jernved-Rømø Andelskasse havde afdelinger på Rømø og i Tønder.

Altså syv repræsenterede institutter med 26 afdelinger fordelt på ti lokaliteter.

I 2009 blev Sparekassen Løgumkloster overtaget af Den Jyske Sparekasse fra Grindsted - uden filialkonsekvenser i Tønder-området. Og finanskrisen har sat sig andre, tydelige spor frem til i dag. Sparekassen Bredebro har lukket i Visby, Ballum og Toftlund. Tønder Banks afdelinger i Tønder og Skærbæk er sammenlagt med Sydbanks derværende. Yderligere har Sydbank lukket i Bredebro og Tønder Vest, Nordea i Løgumkloster, og Danske Bank i Højer, Løgumkloster, Ager-skov og senest i Skærbæk.

Den svindende gruppe af pengeinstitutter i Tønder-området fik i foråret 2013 et lille tilskud - en filial af 'Sønderjyllands lokale bank' (som man selv kalder sig) - Kreditbanken fra Aabenraa. Dermed fik Tønder igen en kreditbank - 105 år efter at byens første af slagsen gik ned. Herefter var der medio 2013 i Tønder Kommune repræsenteret seks pengeinstitutter med 15 afdelinger, fordelt på seks lokaliteter.

Det er i Tønder Kommune, som overalt i landet, de største byer, der stadig er bestykket med levende bankfolk. Inkl. Kreditbanken er der seks afdelinger i Tønder, tre i Toftlund, to i Skærbæk og Løgumkloster og én i Bredebro og på Rømø. Ingen i flækken Højer og ej heller nogen i

Agerskov eller Brøns, der for 80 år siden hver kunne mønstre mindst tre pengeinstitutter. Ikke desto mindre er spredningen vestpå betydelig, sammenlignet f.eks. med Haderslev Kommune, hvor der i dag kun er pengeinstitutfdelinger tre steder: i Haderslev, Vojens og Gram.

Tønder-området har siden 1820 fostret mindst 33 selvstændige pengeinstitutter. De fleste var rent faktisk ganske holdbare, mens nogle, specielt i begyndelsen af 1900-tallet, var flygtige bekendtskaber. Det ældste institut - Tønder Sparekasse fra 1820 - fik 150 år som selvstændig og lever stadig, godt 'pakket ind i' Sydbank. Det næstældste - sparekassen fra Løgumkloster fra 1821 - overlevede længst af alle på egen hånd frem til 2009, dvs. i ikke færre end 188 år, og er i dag inkorporeret i Den Jyske Sparekasse. Det tredjeældste institut - Sparekassen i Højer fra 1843 - holdt på egen hånd i 147 år og fik derefter 20 år, til 2010, som del af først Biku-ben, siden Danske Bank. I dag er flække-sparekassen en af mange fodnoter i Danske Banks arkiver.

Pengeinstitutvirksomhed har i de seneste 30-40 år, ikke mindst grundet den teknologiske udvikling, markant ændret karakter. Med de elektroniske penges indtog falder behovet for fysiske banker og levende bankfolk i klassisk forstand. Men vinden kan vende. Coop Bank er på vej - og med den 'filialer' i enhver brugs. Det er imidlertid en anden, ny historie. ■

Litteratur

- Asmund, Mogens: 'Det sønderjyske pengeinstitutlandskab siden 1968'. I: *Sønderjyske Årbøger* 2009, side 225-266.
- Christiansen, W. m.fl.: *Tønder Landmandsbank 1901-1951*. Tønder 1951.
- Hübbe, Chr.: 'De sønderjydske Pengeinstitutter i Overgangstiden efter Genforeningen'. I: *Sønderjyske Aarbøger* 1931, side 1-88.
- Hübbe, Chr.: 'Det nordslesvigske Pengevæsen'. I: *Sønderjyske Aarbøger* 1910, side 82-121.
- Hübbe, Chr.: *Haderslev Bank 1875-1925*. Haderslev 1925.
- Haase, Ingolf (red.): *Tønder Banks hovedkontor i Tønder*. Tønder 2004.
- Haase, Ingolf og Fries, Horst P.: *Tønder Bank. Bylderup-Bov afdelingen 75 år*. Tønder 2001.
- Japsen, G.: *De nordslesvigske sparekassers historie*. Aabenraa 1970.
- Rasmussen, Carsten Porskrog: 'Banker og sparekasser i Vestsønderjylland i 1920'erne'. I: *PLUK* nr. 2, 1990, side 17-24.
- Sønnichsen, Ole: *På egne præmisser. Syd-banks historie 1970-2010*. Aabenraa 2010.
- Trap, J.P.: *Kongeriget Danmark*. 4. udgave. Bind IX. København 1930.
- Vestergaard, Peter: 'Banker og sparekasser i Vestsønderjylland i 1980'erne'. I: *PLUK* nr. 2, 1990, side 25-32.

Digitale tingbøger som schweizerost

Af Kim Furdal

Digitaliseringen af tingbøgerne har forvandlet de ellers så solide tingbøger til schweizeroste. Museumsinspektør Kim Furdal er i forbindelse med en undersøgelse stødt på en kollektiv Alzheimers, som har ramt den sønderjyske ejendomshistorie i kølvandet på digitaliseringen.

I ET BORGERLIGT KAPITALISTISK samfund som det danske er ejendomsretten og især ejendomsretten til jord og bygninger ukrænkelig. Derfor er der også hurtige og voldsomme reaktio-

ner, når der sættes spørgsmål ved, eller der foretages indgreb i retten. Tænk blot på diskussionen om jordlovene i 1963, diskussionen om landbrugets jordbræmmer og de tilbagevendende diskussioner om brugen af ekspropriationer.

I det perspektiv skulle man tro, at ejendomsregistrering er noget helligt. Siden senmiddelalderen, hvor skriftligheden i ejendomsforholdene begyndte at vinde indpas, er der opbygget et system til dokumentation af ejendomsforholdene, gældsætning,

Hundklem 1 i Løjt Kirkeby er et af de bevaringsværdige huse, hvis ejerforhold nu er blevet yderst vanskeligt at undersøge.

Foto: Flemming Sørensen.

servitutter og andre former for indskrænkning af ejendomsretten.

Noget tyder dog på, at den respekt og nidkærhed for sikring af ejendomsrettens historiske dimension er ved at smuldre med digitaliseringen. Det fik jeg en smagsprøve på, da jeg i forbindelse med udarbejdelsen af en bygningsregistrant over bevaringsværdige bygninger i Løjt Sogn, nord for Aabenraa, skulle udarbejde ca. 300 ejendomshistorier.

For den mindre velbevandrede i det sønderjyske tinglysningssystem skal gives et kort overblik. Omkring 1881 blev det preussiske grundbogssystem indført, til erstatning for de gamle skyld- og panteprotokoller. Kort fortalt fungerede systemet således, at hver ejendom var registreret efter den protokol og de sider, som den var indskrevet i. Oplysninger om ejendom bind II, blad 23 for Løjt Kirkeby ejerlav kan altså findes i grundbog nr. II for Løjt Kirkeby ejerlav på blad (side) 23. Selve akterne til ejendommen, der er indsyet i et aktheft, kan findes i grundakterne, som er indlagt efter samme system.

Omkring 1955 blev grundbøgerne overskrevet til tingbøger, så ejendomsregistreringen, der nu blev ført efter matrikelnummeret, fra omkring dette tidspunkt følger resten af landet. For at forstå det følgende skal man være opmærksom på, at der ikke er tale om bøger i gængs forstand, men om tingbogsblade indsat i en stor mappe, så der kan indsættes og fjernes blade efter behov. For at sikre en forbindelse bag ud til det preussiske system blev det enkelte tingbogsblad forsynet med et bind og blad nr., så det var muligt at finde tilbage til ejendomsforholdene i perioden ca.

1885-1955 og derfra videre tilbage til skyld- og panteprotokollerne. Foruden tingbøgerne er det muligt at finde oplysninger i de aflyste skøder, som bliver afleveret til Landsarkivet for Sønderjylland, hvor en mindre del af de overvejende ældre skøder ligger ordnet efter bind og blad nr., mens hovedparten er ordnet efter matrikelnr.

Der skulle altså ikke være noget større problem forbundet med at finde oplysninger om de godt 300 ejendomme i Løjt Sogn med bevaringsværdige bygninger, men nok et større rugbrødsarbejde.

Min arkivmæssige børnelærdom fik imidlertid et alvorligt knæk, da jeg gik i gang med arbejdet. Tingbøgerne var blevet scannet og skulle findes på www.arkivalieonline.dk. Det giver godt nok ikke samme stoflige fornemmelse af materialet og dermed samme overblik, men vi må jo alle være omstillingsparate, som det hedder i den offentlige sektor, når vi må nøjes. Det kunne jeg leve med. Langt værre var det, at der er åbenlyse mangler i de indscannede tingbøger. Sammenholder man de indscannede tingbøger på www.arkivalieonline.dk med indførelserne i grundbøgerne, så er der mange steder huller og til tider meget store huller, så man ikke er i stand til at finde frem til ejerforholdene i store dele af det tyvende århundrede. Tingbøgerne blev kasseret i 2012, så her kan man ikke længere gå tilbage for at finde de manglende oplysninger.

Så kunne man supplere tingbogsoplysningerne med de aflyste skøder på Landsarkivet i Aabenraa. Det indfanger en del af de manglende oplysninger, men langt fra dem alle. De af-

lyste skøder er simpelthen ikke blevet afleveret systematisk til Landsarkivet i Aabenraa, og det forekommer meget tilfældigt for ikke at sige lemfældigt, hvad der er blevet afleveret.

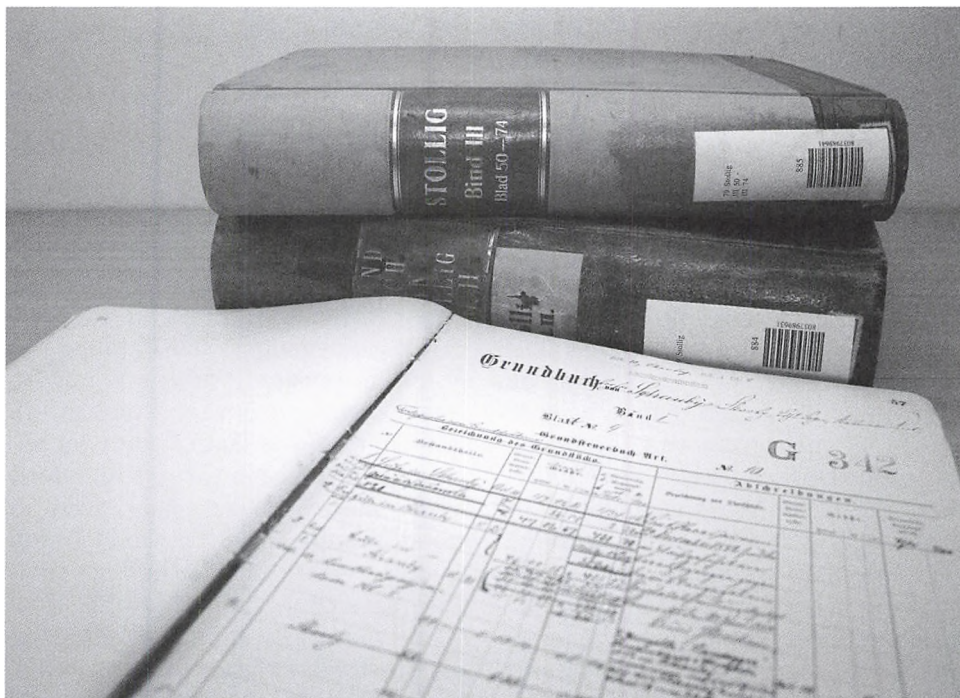
Hvad er der sket? Forklaringen skal findes i den omstændighed, at der er tale om tingbogsblade, der kan tages ud, når de er skrevet ud og de aktuelle oplysninger overført til et nyt blad. Af egen erfaring ved jeg, at man i alt fald i Aabenraa satte de udskrevne blade over i en anden mappe med de så at sige historiske tingbogsblade, som ikke længere skulle anvendes i det daglige tinglysningsarbejde. Min undersøgelse af de 300 ejendomme viser med al tydelighed, at retten godt nok har scannet de aktuelle tingbogsblade, men ikke de tingbogsblade, som er blevet udskrevet og ført over i en mappe med tingbogsblade, der kun har historiske tingbogsblade. Det betyder bl.a., at man ikke længere har de originale tingbogsblade med bind og blad nr. fra omkring 1955, som skal bruges, når man vil føre ejendommen tilbage til det preussiske grundbogssystem. Dermed er ikke alene væsentlig viden om ejendomsforholdene i det tyvende århundrede gået tabt. Det er også blevet særdeles vanskeligt at føre de pågældende ejendommers historie videre tilbage i historien.

Arbejdet med de 300 ejendomme på Løjt er nu færdigt. Når det drejer sig om de store og mellemstore gårde, er der stort set ingen huller, da de ofte er slægtsbaserede og sjældent har været handlet. Langt værre er det med de mindre gårde, husmandsbrug, parcelsteder og inderstesteder etc., hvor der har været en stigende omsætningshastighed op gennem

det tyvende århundrede, og de oprindelige tingbogsblade hurtigt er blevet udskrevet. Et eksempel er Dybvighovedvej 261, hvor der mangler oplysninger om perioden fra 1923 til 1971. Nørbyvej 2 har vi ingen oplysninger om i perioden fra 1958 til 1998. Løjt Sønderskovvej 253 har vi ingen oplysninger om i perioden fra 1963 til formentlig begyndelsen af 00'erne. Barsmark Bygade 71 har vi ingen oplysninger om før 1956, og vi har ingen oplysninger om bind og blad nr. Det kan muligvis skaffes, men det bliver ikke en opgave for nybegyndere. Eksemplerne dækker ikke over, at ejendommene ikke har været handlet, men over regulære huller i tingbogsmaterialet. Sådan kunne man blive ved med et tingbogssystem, hvis historiske dimension efter digitaliseringen mest af alt ligner den berømte schweizerost.

Hvorfor skal vi vide noget om, hvilke landarbejdere, håndværkere, mindre butiksejere, funktionærer, enlige kvinder og andre, der har ejet ejendomme i Løjt? Er det ikke nok, at vi har kendskab til de væsentlige økonomiske aktører, dvs. de større gårdmænd. Og er det ikke den pris, som vi alle må betale for en effektivisering af den offentlige sektor?

Dels er der mange i det danske land, som interesserer sig for lokalhistorie, og for hvem disse mennesker og steder spiller en rolle. I alt fald i Sønderjylland er de lokalhistoriske arkiver og foreninger samlet den største kulturfaktor, når vi lige ser bort fra idrætsforeninger. Dels tegner disse mange enkeltoplysninger tilsammen et billede af et sogns overgang fra et landbrugssamfund til et oplandsområde til Aabenraa i

De preussiske grundbøger for Stollig ejerlav på Løjt Land. Med digitaliseringen af de danske tingbøger er det ikke alene blevet vanskeligt at undersøge ejendomsforholdene i Sønderjylland efter 1920. Det kan også til tider være yderst vanskeligt at finde tilbage til det rette bind og blad nummer i de preussiske grundbøger. Dermed har digitaliseringen og den efterfølgende kassation af tingbøgerne også skåret forbindelsen til tiden før 1920.

det tyvende århundrede med mange nye befolkningsgrupper. I det perspektiv er det også historien om Danmarks overgang fra et landbosamfund til et industri- og service-samfund med en effektiv infrastruktur, som gør det muligt at adskille arbejde og hjem.

Man må håbe, at det kun er Sønderjylland, som har mistet en væsentlig del af sin kulturarv i det tyvende århundrede, for det vil unægtelig være trist, hvis digitaliseringen har betydet, at vi kender mere til ejendomsforholdene i 1800-tallet end i det tyvende århundrede. ■

Litteratur

Lars N. Henningsen: *Ejendoms-historie i Sønderjylland. En arkiv-vejledning*. Aabenraa 1996.

Roager tur/retur - fra Kleinbahn til rutebiler

Af Hans Woetmann Nielsen

Transport over større afstande på land kunne frem til mellemkrigsårene være både besværlig og tidskrævende. Hans Woetmann Nielsen tegner et portræt af transportforholdene til og fra Roager.

I STARTEN AF 1800-TALLET var vejnettet i hertugdømmerne meget mangelfuldt og vejenes tilstand ringe. Den første vejlov fra 1784 indeholdt kun bestemmelser for de postveje, der var områdets hovedfærdselsårer. Med vejloven fra 1842 begyndte en udbygning af det overordnede vejnet i Slesvig, og i 1862 fulgte anlæggelsen af den østjyske længdebane. Efter nederlaget i 1864 ændrede situationen sig. Nordslesvig blev et udkantsområde i det tyske rige, og de centrale preussiske myndigheder stoppede udbygningen. Den østlige længdebane blev dog færdiggjort. Først i 1887 åbnede banen mellem Tønder og Ribe. Udbygningen af det overordnede og usammenhængende landevejsnet blev efter 1864 sat fuldstændig i stå, så de lokale biveje mange steder også måtte klare fjerntrafikken.

Det var derfor en besværlig og langsommelig affære at rejse. Da pastor Bischoff i 1874 fik embede i Roager, måtte han flytte fra Hanved ved Flensborg. Flytterejsen startede på stationen Flensburg Weiche med toget til Tønder. Banen nordpå var åbnet i 1864, strækningen Tinglev-Tønder i sommeren 1867. Fra Tønder var der fire timers rejse med dagvognen ad den lige chaussé med fast skærvebe-

lægning fra 1863 til Skærbæk. I Skærbæk måtte præsteparret og deres tjenestepige leje en hestevogn for at komme de sidste tolv kilometer ad en øde og sandet vej mod nordøst til Roager. Denne sidste del af turen varede omkring to timer. Hertil kom ventetiden i forbindelse med skift mellem tog, dagvogn og lejevogn. De nåede først Roager om aftenen og måtte overnatte på kroen i Kirkeby, selv om pastorens flyttelæs allerede var ankommet til præstegården.

Den økonomiske vækst i 1890'erne betød, at der var behov for en infrastruktur, der kunne imødekomme landbrugets og den begyndende industris behov for transport fra oplandet til byerne i et område med vanskelige trafikforhold. I 1892 vedtog den tyske rigsdag en jernbanelov, som gav kredsene mulighed for at løse det lokale transportbehov med smalsporede jernbaner med en sporvidde på én meter, der stillede færre krav til sikkerheden, og som var langt billigere at anlægge og drive end de normalsporede jernbaner. Kredsjernbanekommissionen besluttede den 23. februar 1898, at der skulle bygges fire nye småbanelinier som en del af Haderslev Amts Jernbaner (HAJ), bl.a. de vestlige strækninger mellem Toftlund, Gramby og Skærbæk via Arnum. Anlægsarbejdet startede i november 1909, og 1. april 1911 tog man den 21 km lange bane-strækning med stationerne Arnum, Spandet, Spandetgård, Fjerstedt, Roa-

ger, Øster Åbølling, Frifelt, Ullemølle, Ulleruplund og Skærbæk i brug. Fra Arnum var der forbindelse til Gram, Rødding, Vojens, Toftlund og Haderslev. Da småbanerne helst skulle betjene så mange sogne som muligt, fik de et kringlet forløb, så turen fra Skærbæk til Haderslev varede næsten fem timer. Alligevel var der tale om et meget stort fremskridt. Det sammenhængende jernbanenet gjorde det nemmere at sende post, fragt og gods ind og ud af området, hvor det før kun havde været muligt med hestevogne ad dårlige veje. Som stationsby voksede Skærbæk sig større med apotek, læge, forretninger og små virksomheder og blev i nogen udstrækning Roagers oplandsby.

Hans J. Muusman fortæller i sine erindringer om en episode med 'æ lilliebahn' lige efter Afstemningen i 1920. Sammen med faderen og svigerfaderen var han på vej hjem fra Flensborg over Vojens, Gram og Arnum til Frifelt. På Arnum station stod han af toget for at købe en øl. Inden han fik betalt, fløjtede toget afgang, og han nåede ikke at komme med toget videre. Han lånte en cykel og skød genvej til stationen i Frifelt, hvor han nåede frem, fem minutter før toget ankom. Fra Arnum kørte toget en temmelig lang omvej over Spandet og Roager til Frifelt. "Hvor har du været?" var det første svigerfaderen spurgte om. "Konduktøren ville se vore billetter, vi havde ingen, og kunne ingen steder finde dig. Nu står du her og tager imod os, efter at vi er kommet forbi flere stationer".

I Haderslev kreds dannede småbanerne et fintmasket net af færdselsårer, som alle pegede mod kredsbyen Haderslev. Udover at løse beho-

vet for transport af gods og passagerer havde småbanerne et nationalpolitisk formål, fordi det ville være "det mest virkningsfulde middel til fremme og højnelse af velstand og til udsprelse af tysk nationalt sindelag og kultur". Samtidig var der et militært formål. I tilfælde af krig skulle tog på kort tid kunne føre soldater og materiel frem til fronterne.

De enkelte kommuner, som banen løb igennem, skulle i 35 år yde et tilskud på 222 mark årligt pr. banekilometer i kommunen. Samtidig skulle de have del i overskuddet eller underskuddet i forhold til tilskuddene. Desuden skulle kommunerne ubetinget stille jord- og grundstykker til rådighed for banelegemer og andre anlæg, hvis kredsen forlangte det.

I tiden op til Første Verdenskrigs start august 1914 steg godsmængden. Det skyldtes først og fremmest stigende produktion og afsætning i landbruget. Passagerantallet var uforandret i samme periode.

Da danskerne overtog banerne efter Genforeningen, var materiellet nedslidt og økonomien ringe. Der blev afskediget personale, anskaffet nye motorvogne, og det øvrige materiel blev i stor udstrækning fornyet. Der var dog også lyspunkter. Avisen 'Hejmdal'

Taket		Hverdage		
2 Kl. == c. 1½ G. 3 Kl.		M 41	143	M 45
III	Fra Arnum ⁴⁵⁻⁴⁶ . . .	821	1210	1700
0 30	• Spandet	828	1225	1708
0 45	• Fjersted	x	x	x
0 60	• Roager	837	1240	1718
0 70	• Ø-Aabølling	x	1248	x
0 85	• Frifelt	845	1300	1730
1 05	• Ullemølle	x	x	x
1 25	• Skærbæk Prb.	858	1320	1745

Laurits Brandt og rutebilen Skærbæk-Arnum-Gram 1939, en Chevrolet med plads til 29 passagerer, hvilket var en ret stor vogn på dette tidspunkt.

Beyer, sognerådsformand møller Frederik Clausen og gårdejer Jes Mærsk, havde indkaldt til. Sidstnævnte havde på et møde i Arnum nogle dage forinden argumenteret for linjeføring fra Arnum over Roager. Mødet resulterede i en resolution, som blev sendt til jernbanekommissionen:

“Undertegnede grundejere i Roager sognekommune henstiller herved til den ærede jernbanekommission for de sønderjyske landsdele at tage hensyn til længdebaneprojektet fra Bylderup eller Rødekro over Branderup, Toftlund, Arnum, Gram til Vejen eller Holsted og lade den smalsporede bane fra Arnum vestpå over Spandet, Fjersted og Roager banegård udbygge til normalsporet og fra Roager at lade den fortsætte til Ribe. Vi begrundet dette andragende med følgende: At denne linje efter vort skøn vil blive den billigste, da terrænet ikke frembyder nogen større vanskelighed og vil tillige blive den korteste forbindelse mellem de to udførselshavne Esbjerg og Aabenraa. Roager kommune har ved den smalsporede bane, der i sin tid blev bygget af politiske og militære hensyn, pådraget sig stor gæld, hvorfor vi beder den ærede jernbanekommission at ville behand-

le vort andragende med velvilje”.

Ca. 40 personer deltog i mødet. Andre i området mente, at forbindelsen mellem den foreslåede ‘midtbane’ og Ribe skulle udgå fra Gram og gå over Obbekær. Ribe byråd og handelsstand støttede midtlandsbanen og en forbindelse herfra til Ribe.

Efterhånden som der kom flere og bedre last- og rutebiler, løb tiden fra de nye jernbaneplaner. Det betød, at de langsomme tog på de snørklede banelinjer ikke længere kunne klare sig i konkurrencen om passagerer og gods. Lastbilerne havde jo den fordel, at de kunne transportere godset direkte fra afsender til modtager. Derfor besluttede man at nedlægge banen, og den 21. maj 1937 kl. 7.15 kørte det sidste tog fra Skærbæk mod Arnum.

Dagen efter blev togdriften erstattet af rutebilkørsel på strækningen Skærbæk - Ullemølle - Frifelt - Roager - Fjersted - Spandet - Arnum - Tiset - Gram. I dagbladet ‘Dannevirke’ samme dag kunne man læse: “Vognmand Brandt, som har fået koncession på rutebildriften Skærbæk - Arnum - Gram, påbegynder i dag kørslen. Der indsættes to nye 30 personers rutebiler”. Der var to ansøgere til ruten:

Rutebilejerne Laurids Brandt og O. Nicolaisen, Skærbæk. Fire ud af fem i Roager sogneråd anbefalede den første. Allerede i januar 1936 havde sognerådet behandlet ansøgninger om rutebilkørsel fra Skærbæk til Roager, men kunne ikke anbefale ruten formentlig med henvisning til konkurrencen med amtsbanen. Senere overtog sønnen Niels Lønborg Brandt kørslen. En overgang kørte rutebilen også over Hølleskov efter ønske fra beboerne her.

Den 14. marts 1962 blev rutebilen ramt af et tog i en jernbaneover-skæring nord for Skærbæk, og Niels Brandt omkom. Ruten blev derefter overtaget af Ruteautomobiletselskabet i

Haderslev, der kørte på den, til den blev nedlagt i maj 1971.

Ribe har altid været Roagers op-landsby og blev ved med at være det efter krigen 1864. Her handlede man, deltog i nationale møder, fester og i det årlige dyrskue. Alligevel skulle der gå tolv år, før der blev etableret rutebilforbindelse fra Roager til Ribe. 14. november 1931 behandlede Roager sogneråd et andragende fra rutebilejer Rosenmaj i Ribe om at begynde en bilrute fra Ribe over Roager til Frifelt og Gånsager. Sognerådet vedtog at anbefale bilruten med henvisning til "at der næsten altid ligger patienter på Ribe Sygehus her fra sognet, så deres pårørende lettere kan komme

Landsforeningen Danmarks Bilruter's Køreplan for Jylland, sommeren 1938.

510 a. Skærbæk—Arnum—Gram—Toftlund.

Telef. Skærbæk 84.

Læses fra oven og nedad.

708	708	1100	1240	1535	1810
§	§	§	§	§	§
§	x	§	§	§	§
722	x	1118	1255	1552	1828
x	720	1125	x	1600	1835
x	§	§	x	§	§
x	730	1135	x	1610	1845
x	§	§	x	§	§
x	740	1145	x	1620	1855
735	750	1155	1310	1630	1905
§	x	x	§	—	§
760	x	x	1330	—	1925
—	§	§	—	—	—
—	808	1215	—	—	—

Læses fra nedden og opad.

						f.	Skærbæk	i	855	858	1400	1750	1745	2050	
						f.	Ullerup	f.	§	§	§	§	§	§	
						f.	Aaved	f.	x	§	§	§	§	§	
						f.	Gaansager	f.	x	840	1342	x	1730	x	
						f.	Frifelt	f.	840	x	1335	1735	x	2035	
						f.	Ø. Aabølling	f.	§	x	§	§	x	§	
						f.	Roager	f.	830	x	1325	1725	x	2025	
						f.	Fjersted	f.	§	x	§	§	x	§	
						f.	Spandet	f.	820	x	1315	1715	x	2015	
						f.	Arnum	f.	810	825	1305	1705	1715	2005	
						f.	Tiset	f.	§	x	x	§	—	§	
						f.	Gram	f.	755	x	x	1640	—	1950	
						f.	Højrup	f.	—	§	§	—	—	—	
						i	Toftlund	f.	—	810	1245	—	—	—	

Søn- og Helligdage:

630	915	1215	1930	2056	f.	Skærbæk	i	840	1125	1440	2155	2310	
§	§	§	§	§	f.	Ullerup	f.	§	§	§	§	§	
§	x	§	§	§	f.	Aaved	f.	§	x	§	§	§	
645	x	1230	1945	2110	f.	Gaansager	f.	822	x	1423	2137	x	
652	930	1237	1952	2117	f.	Frifelt	f.	815	1110	1415	2130	2250	
§	§	§	§	§	f.	Ø. Aabølling	f.	§	§	§	§	§	
700	940	1245	2000	2125	f.	Roager	f.	807	1100	1405	2120	2240	
§	§	§	§	§	f.	Fjersted	f.	§	§	§	§	§	
710	950	1255	2010	2135	f.	Spandet	f.	757	1050	1357	2110	2230	
718	1000	1305	2020	2145	f.	Arnum	f.	750	1040	1350	2100	2220	
§	x	§	x	§	f.	Tiset	f.	§	x	§	x	§	
735	x	1320	x	2200	f.	Gram	f.	735	x	1336	x	2205	
—	§	—	§	—	f.	Højrup	f.	—	§	—	§	—	
—	1020	—	2035	—	i	Toftlund	f.	—	1025	—	2045	—	

§ Standser kun efter Behov. — x Kører ikke over paagældende Byer.

på sygebesøg med rutebil. Dommerkontoret i Toftlund afholder biting i Ribe, hvor retssager kommer til behandling. Grundbogskontoret for Roager Sogn findes i Ribe. Vi hører også under Ribe Politikreds”.

Tønder Amtsråd gav sin tilladelse til etableringen, men kun på strækningen Ribe-Roager, dels af hensyn til amtsbanen, dels pga. protester fra Skærbæk handelsstand. Bilruten til Ribe var en realitet fra 29. april 1932. Efter amtsbanens nedlæggelse i 1937 blev ruten forlænget til Frifelt og Gånsager. I starten var der kun kørsel på ruten tirsdag, torsdag og lørdag. Koncessionen blev fornyet flere gange indtil 1943. I oktober 1946 anbefalede sognerådet en ansøgning fra Viggo Petersen, Arrild, om kørsel på ruten - dog med følgende kommentar: ”Sognerådet mener at må påtale de alt for høje billetpriser”. I 1948 overtog Gunnar Degn ruten, som da var forlænget til Arrild. I 1950'erne blev den yderligere forlænget til Løgumkloster. Det skete i et samarbejde mellem rutebilejer Martin Quist, Løgumkloster, og A/S Tønder-Kolding rutebil, som kørte på ruten Løgumkloster - Kløjning - Arrild - Arnum nogle gange om ugen. Årsagen var bl.a. et ønske fra beboere i området om mulighed for at sende deres børn til Katedralskolen i Ribe. Hans Edvard Nørregård-Nielsen anslår stemningen i Gunnar Degns rutebil i sine erindringer om den første tur til Katedralskolen i Ribe i 1962:

”[Rutebilen] fungerede som skolebus for dem, der fra landsbyerne og de små steder langs vejen skulle op til den sorte skole i Ribe. Vi samledes fra et vældigt distrikt, men en pænere vej end den, vi fra Løgumkloster havde,

kunne man ikke få. Den var i Gunnar Degns gule rutebil så langtfra identisk med den lige vej, og straks efter Løgumgårde gik det ad en omvej over både Gåsblok og Kløjning til Arrild. Her ventede præstens kloge dreng. Han steg læsende på rutebilen og fordybede sig tavst i lektierne, medens vi fortsatte nogle kilometer ad hovedvej 25 for i vejkrydset ved Hønning at gå stik vest til vi i fornuftig afstand passerede Renbæk Fængsel. Det var gennem store åbne landskaber eller med lidt skov til begge sider, en gavl kiggede så langelig efter os, og der sad hist og her en hund, som ikke kunne lade være med at misunde os turen ud i den store verden. Vi var indenfor i Gånsager, hvor en ældre skoleelev var i logi hos sin faster Maren. Han gjorde så indtrængende og detaljerigt rede for situationen på et sønderjysk, der tydeligt viste, at han før tiden hos faster Maren også havde boet et sted, som tiden havde ladet være i fred. Turen fortsatte forbi Vodder kirke mod Frifelt, og rutebilen var da lidt mere end halvfuld. Jeg var den eneste rigtig uventede, men rutebilchaufførens søn havde allerede udfrittet mig om det væsentlige, og nu gled han forklarende fra sæde til sæde. Vi kom Ribe nærmere og nærmere, Roager var i princippet sidste stop, og her stod der mellem de andre ved kirkediget det nydeligste menneske med en vældig kornbleg fletning ned ad ryggen. Hun var i et begreb den præstekone, jeg i nu snart årevis havde set for mit indre blik, og derfor begravede jeg tavst øjnene i min medbragte bog, for første gang på turen, og som bemærkede jeg ikke, at den yndige af mangel på andre pladser var blevet nødt til at sætte sig ved siden af mig. Vi skump-

Foto: Bushistorisk Selskabs billedarkiv. Jens Birch.

Ribe Rutebilers bus på ruten til Løgumkloster fra midten af 60'erne - en Volvo fra 1956. Her på rutebilstationen i Ribe.

lede over brostenene ind i Ribe, rutebilen blev tømt ved stoppestedet ud for domkirkens apsis, og som ikke stedkendt behøvede man blot at følge gruppen, der med et konstaterende blik op til storkereden over det gamle rådhus rundede arresten for at nå over i Puggårdsgade”.

Omkring 1964 blev ruten overtaget af Ribe Rutebiler A/S ved Niels Iversen.

Med etableringen af Ribe Amts Trafikselskab i 1982 blev ruten omlagt til Skærbæk. ■

Litteraturhenvisninger

Bischoff, Charitas: *Bilder aus meinem Leben*. Berlin 1922.

Hurup, Nic. (red.): *Dansk Person- & Rutebiltrafik samt Falcks Redningskorps*. København 1936, side 524.

Furdal, Kim: Det kommunale vejvæsen i Haderslev amt. Bivejsfortegnelser som kilde til vej-, lokal og regionalhistorie. I: *Fortid og Nutid* 1996, side 97-128.

Haderslev Amts Jernbaner/Betænkning af-givet af det til undersøgelse af banernes

økonomi nedsatte udvalg. Haderslev 1932. Jensen, Niels: *Sønderjyske jernbaner*. København 1975.

Muusmann, Hans J.: *Stavedskov - Ejstrup - Kragelund. Erindringer 1901-73*. Aabenraa 1980.

Nørregård-Nielsen, Hans Edvard: *Riber ret. Et tidsbillede*. København 2001.

Paulsen, Egon Weber: *Romantik i røg og damp. Haderslev Amts Jernbaner 1899-1939*. Signalpostens Forlag 1971.

Christensen, Søren Bitsch (red.): *Ribe Bys Historie 3*. Århus 2010.

Røjskær, Jacob: *Haderslev postdistrikts historie 1649-1926*. Haderslev 1988.

Sørensen, H.E.: *Æ Lillebahn. I: Fra Skærbækegnens fortid* 1988, side 22-24. Tønder Amtsråds forhandlinger 1930-1960.

Kilder

Ribe Byhistoriske Arkiv.

Ribe Stiftstidende.

Ribe Handelsstandsforenings forhandlingsprotokol 1921 og 1925.

Roager sogneråds forhandlingsprotokoller 1931-1959.

En fælles kulturarv

Peter Dragsbo: En fælles kulturarv. Tyske og danske bygninger i Sønderjylland 1864-1920. Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot 2011. 92 sider, ill. Pris: 95 kr.

Uanset at den tyske indlemmelse af Nordslesvig kun varede i 56 år, har denne periode sat sig tydelige spor i bygningskulturen. Desværre har netop denne periodes bygningskultur gennem de følgende mere end 56 år været anset for så udansk, at den burde fordanskes ved især ydre bygningsændringer.

Med bogen 'En fælles kulturarv, tyske og danske bygninger i Sønderjylland i 1864-1920' sætter Museum Sønderjylland fokus på denne periodes mange glimrende byggerier.

Kun få steder har kulturelle forhold spillet ind i bygningskulturen, som det skete i Sønderjylland. Som en del af Det Tyske Riges forsøg på at styrke den tyske kultur og tysk administration arbejdede man bevist med bygningskulturen, ikke mindst i Nordslesvig. Som modvægt her-til blev der bygget en del folkeligt orienterede bygninger, ofte med danske arkitekter, hvormed de dansksindede forsøgte at sikre deres kultur.

Det betød, at der i perioden 1880 til 1920 blev opført godt 100 mere eller mindre officielle bygninger samt et utal af gårde og byhuse, alle inspireret af tyske stilretninger som Heimatschutz og senere Baupflege, eller som de dansksindede udtrykte det, historicisme og bedre byggeskik.

De ofte voluminøse bygninger kan med vor tids øjne synes overlæssede og grimme, men det kan ikke afvises, at de er konsekvente i deres arkitektur og derigennem fremstår som fine helheder. Det alene gør, at vi skal værne om dem, hvilket i de seneste år er sket gennem fredninger af et kredshus, en bolig til en gård og en privatvilla. Et fint spekter som på passende vis viser periodens byggestil.

I bogen gennemgår Peter Dragsbo den politiske og administrative baggrund for de offentlige tyske byggerier. Som modvægt orienteres der om de danske bevægelser, der lå bag byggeri af ikke mindst forsamlingshusene. Med udgangspunkt i

dette giver bogen en gennemgang af tidens byggestil og byplanlægning.

Peter Dragsbos egentlige mål er imidlertid, at sætte fokus på de bedste eksempler af den tids byggeri. Derfor er alle bevarede offentlige og nogle få private bygninger gennemgået, og de 32 bedste eksempler er præsenteret.

Med denne bog er der for første gang sat samlet fokus på byggeri i 'den tyske periode', og det ses, hvor mange bygningskulturelle 'perler' der fortsat er bevaret. Dette skal vi være opmærksomme på og sikre, at de fortsat bevares med deres oprindelige arkitektur.

Bogen - 'En fælles kulturarv' - er en let læselig indføring i tidens byggeri, uden at blive populistisk. Det kan anbefales at besøge de 32 eksempler og se, hvorledes kulturkamp kan afspejles i bygningskulturen.

Peter Hee

En dansker på vestfronten

Claus Bundgård Christensen (red.): 'Krestens breve og dagbøger. En dansker på vestfronten i Første Verdenskrig'. Gyldendal, København 2012. 362 sider. Pris: 299 kr.

Der findes efterhånden mange udgivelser af sønderjyske krigsdeltageres breve og dagbøger, og mange nye vil nok komme til i hundredåret for verdenskrigens begyndelse. Den foreliggende udgivelse af Kresten Andresens breve er dog til dels en genudgivelse. Allerede i 1919 kom der et udvalg af hans breve. Den nye udgave er dog mere komplet, dels er brevene uforkortede, dels er der flere breve med. Genudgivelsen skyldes ifølge forordet blandt andet den gode respons, Christensen fik fra sine studerende, da han benyttede brevene i sin undervisning. Der er da heller ingen tvivl om, at Kresten var en god skribent. Modsat de fleste sønderjyder i sin samtid havde han en studentereksamen, et filosofikum fra Københavns Universitet og kurser fra Københavns Kommunebibliotek. Som ansat til bl.a. at varetage de danske bogsamlinger i Sønderjylland og som nevø af det danske mindretals rigsdagsmand i Berlin, H.P. Hans-

sen, stod han de dansksindedes ledende folk nær. I hans soldaterskriverier er den åbenlyse dansksindethed dog forholdsvis begrænset, selvom den nok fornemmes som en underliggende strøm. Brevene og dagbøgerne beskæftiger sig med stort og småt i soldaterlivet, som de giver et godt indtryk af, hvad enten det drejer sig om soldateruddannelsen i Flensborg, livet i skyttegravene som frontsoldat eller bag linjerne som kusk. Andresen var så heldig at tilbringe en stor del af sin soldatetid bag fronten, selvom han i første del af 1915 fik sin rigelige andel af skyttegravslivet. Sommeren 1916 var hans held dog brugt op. Han kom til at deltage i Sommeslaget, i hvis inferno han forsvandt.

Selvom man godt kunne ønske sig, at historikere og forlag brugte energien på at fremdrage ukendt materiale, så er der bestemt tale om en læseværdig udgivelse, omend ejere af udgaven fra 1919 måske bør overveje, om de behøver begge udgaver. Bogen er forsynet med en grundig introduktion og forklarende noter.

Martin Bo Nørregård

Gennem generationer

Tom Okke: 'Gennem generationer. Fortællinger fra kroer og spisesteder i Sønderjylland'. Strandberg Publishing, København 2012. 208 sider, ill. Pris 300 kr.

Hårdt arbejde, virkelyst og stolthed er ifølge Tom Okke nøgleord, når man skal beskrive ejere og medarbejdere på sønderjyske kroer og spisesteder. Med bogen ønsker forfatteren at vise nogle af disse steder frem samt fortælle nogle af de historier og anekdoter, der knytter sig til dem. På den vis lokkes læseren til at besøge stederne selv, for som Okke skriver, er intet så godt som virkeligheden.

Femten kroer og spisesteder fra øst til vest er valgt ud og danner hver deres kapitel, hvor Okke i letlæselige tekster fortæller stedets historie krydret med anekdoter, der ofte leveres af enten ejere eller stamgæster på stederne. Og fokus er på stedet, stemningen og personerne. De rammer og omgivelser omkring hvilke, det er lykkedes idérige, dygtige og virke-

lystne enten at føre stolte traditioner videre eller at bygge et nyt sted op. Dette understreges i høj grad af Carsten Snebjergs stemningsmættede fotos af landskaber, bygninger og interiører, der ledsager Okkes tekster.

De udvalgte spisesteder er køkkener med et vist niveau: Christies i Sdr. Hostrup, Restaurant Knapp ved Aabenraa og Restaurant Bind i Sønderhav, for nu blot at nævne nogle stykker.

Med stedet i centrum kan det undre, at to ud af de tre steder, der ligger på vestkysten, slet ikke ligger i Sønderjylland, men derimod i Ribe. Det levner kun Schackenborg Slotskro som repræsentant for det vestlige Sønderjylland. Nu er Vestslesvig tyndt befolket, men det forklarer ikke, hvorfor Rudbøl Grænsekro ikke er kommet med i bogen. Et traditionsrigt og familiedrevet sted, hvis køkken bestemt kan måle sig med andre af de nævnte i bogen.

'Gennem generationer' er en smuk og stemningsfyldt bog, trykt på lækkert papir og med stiv ryg: med andre ord er indpakningen i orden. Indbydende? Appetitvækkende? Absolut! Desværre opnår man ikke den store mæthedsfølelse af teksterne, der til tider bliver lidt for "lette". Men man kan naturligvis vælge at betragte dem som en aperitif og så snuppe en tre-retters på stedet.

Anne Marie Overgaard

Finnedreng

Kai Joel Palomäki Schmidt: 'Købmandens finnedreng'. Forlaget Gammelting, Haderslev 2012. 92 sider ill. Pris: 140 kr.

Finnedreng. Det siger næppe ret mange noget i dag, hvor verden og Danmark har set langt større flygtningestrømme. Men kort fortalt dækker betegnelsen finnebørn over de børn, som blev sendt fra Finland til Danmark under den såkaldte fortsættelseskrig mellem Finland og Sovjetunionen fra 1941 til fredsslutningen i 1944. I alt blev der sendt godt 80.000 finske børn ud af Finland, hovedsagelig til

fortsættes side 198

Jeppe Madsen-Ohlsen - en sær sønderjyde

Af Katrine Kampe

HISTORIEN OM den sønderjyske maler Jeppe Madsen-Ohlsen (1891-1948) rummer stof, som mange kunstnermyter er gjort af: En tragisk historie med mange ydmygelser i personens levetid og respekt og berømmelse efter hans død.

Der findes flere skriftlige beretninger om kunstneren Jeppe Madsen-Ohlsen, hvor han beskrives som alkoholiker, fattiglem og en person, som drak om dagen og malede i måneskin om natten.

Man kan også læse, at han blev be-
tragtet som en uansvarlig forsørger, en
person med et vold-
somt hudløst sind.
Der er lange beskrivel-
ser af hans liv, der in-
deholdt nederlag og
ydmygelser, som de
færreste kan forestille
sig. Der fortælles om
nederlag i skolen, om
at blive mørbanket af
læremester og om af-
visning til militærtje-
neste på grund af for
lille vækst. Vi kan læse
os til beskrivelser af
personlig smerte, sorg
over et barns død,
skilsmisse og social deroute. Man får
et indtryk af et tragisk liv, hvor turen
kun gik ned ad bakke.

Det er på ingen måde muntert læse-
stof, men der er også en anden side af
historien om maleren, som man kan

opleve gennem hans billeder.

Den rummer fortællingen om en
helt særpræget personlighed i den
danske kunsthistorie. En beretning
om et særligt fokus på motiver fra
byen Christiansfeld og på temaer hen-
tet fra Brødremenighedens religiøse
liv, som det kunne iagttages i bybille-
det i 1930'erne. Desuden kan vi se
særlige motiver med død og begravelse,
arkitektur- og landskabsbilleder
samt opstillinger.

Ved at se på hans billeder får man
indblik i, at Jeppe Madsen-Ohlsen var
konsekvent i sit arbejde som kunstner,
insisterende, stringent
i sit motivvalg og fast
besluttet på at følge
sin kunstneriske im-
puls helt udenfor ti-
dens kunstneriske
strømninger. Han
skabte intense og vi-
sionære grundtemaer
i sin kunst, og det er
der kommet mærkelige,
vedkommende og
livsbekræftende bille-
der ud af.

På Kunstmuseet
Brundlund Slot vises
indtil den 1. septem-

ber en udstilling med Jeppe Madsen-
Ohlsens værker. Udstillingen er sam-
mensat af Museum Sønderjyllands
egne malerier med enkelte indlån, og
man vil kunne se de væsentligste te-
maer fra kunstnerens hånd. ■

*Jeppe Madsen-Ohlsen
(1891-1948). På vej til
aftengudstjeneste.*

Arkæologi Haderslev

1. sep. - 20. okt. 'Mück - en kunstmalerfamilie i Haderslev'.

Slesvigske Vognsamling

4. maj - 1. sep. 'Oldtidens vogne i Norden' - Kopier af vogne fra oldtid og middelalder.

Kulturhistorie Aabenraa

2. maj - 15. sep. 'Anskuelsestavlernes verden'. - Se bl.a. verden på gamle skolekort.

Kunstmuseet Brundlund Slot

23. maj - 1. sep. Jeppe Madsen-Ohlsen - En sær sønderjyde.
Sønderjysk kunst fra indkøbskurven.
Nikolaus Wehding - En fokusudstilling.

Cathrinesminde Teglværk

18. maj - 15. sep. World Association of Brick Artists Exhibition - En særudstilling af teglkunst.

Kulturhistorie Tønder

25. maj - 20. okt. 'Metal - Knipling/Strik' - Hanne Behrens.
6. jun. - 21. apr. 2014 'Tradition og fornyelse' - Kniplersken Inge Wind Skovgaard.

Kunstmuseet i Tønder

22. jun. - 22. sep. Troels Wörsel - Retrospektiv.

Drøhses Hus, Tønder

23. mar. - 30. dec. 'Løver, kroner og monogrammer' - Grev Axel af Rosenborgs kniplingsamling.

23. mar. - 30. dec. 'Fra storhed til forfald' - Om kniplingsindustrien i Sønderjylland fra 1600-tallet til 1800-tallet.

23. mar. - 30. dec. 'Bord dæk dig' - Knipledte bordtekstiler.

Højer Mølle

23. mar. - 31. okt. 'Det daglige brød' - Mel, brød og bagning gennem 2000 år. Afdelingens nye faste udstilling.

Skærbæk Museum

11. maj - 31. okt. 'Lakolk før og efter dæmningen'.

Naturhistorie og Palæontologi, Gram

10. feb. - 23. dec. 'Dinosaurer - en forsvunden tid?' - Udstilling med et stort antal afstøbninger af dinosaurer, havreptiler og fodspor mv. af hvirveldyr, som levede på vor jord for meget længe siden.

Bliv løbende opdateret på

fortsat fra side 195

Sverige, mens en gruppe på godt 4.000 kom til Danmark.

Kai Joel Palomäki Schmidt var en af disse. Han endte i Hoptrup med et stykke pap i en snor om halsen og sammen med de øvrige børn ledsaget af finske lotter. Den historie og livet som finnedreng i Danmark er omdrejningspunkt for Kai Joel Palomäki Schmidts erindringer 'Købmandens finnedreng'. Han var nemlig en af de få, som efter krigen blev i Danmark og har levet sit liv i Danmark. I mange år var der stort set ingen kontakt med familien i Finland, men fra 1959 blev forbindelsen til den finske familie genetableret. Et væsentligt emne kunne have været, hvorfor hans mor lod ham blive i Danmark, men kun kort (side 60) gør han sig nogle overvejelser over bevæggrundene. Kai Schmidt er tydeligvis den, som husker de døde, men lever med de levende.

Det er blevet en meget livsbekræftende bog om nogle dramatiske omvæltninger, som nok kunne få andre til at kuldsejle. I 1992 var han med til at stifte foreningen 'Finnebørn i Danmark', hvor han bl.a. kunne konstatere, at langt de fleste havde haft et godt liv i Danmark, og langt de fleste også havde gode forbindelser til deres finske familier. En tankevækkende konklusion i dagens Danmark i en nærværende bog, som fortjener at blive læst.

kf

1864 i billeder

Tom Buk-Swienty: '1864 i billeder'. Gyldendal, København 2012. 265 sider, ill. Pris: 399 kr.

Den måtte komme, '1864 i billeder', efter de bogmæssige blockbusters 'Slagtebænk Dybbøl' og 'Dommedag Als'. Med så fortællende og billeddannende beskrivelser af de dramatiske begivenheder, der forvandlede Danmark fra stormagt til småstat, skulle man ellers tro, at læserne havde skabt tilstrækkelig med mentale billeder af de voldsomme begivenheder. Men nej. Vi vil have syn for sagen, om det nu "virkelig" var som beskrevet, eller som

vi gerne vil se begivenhederne.

Det er blevet en flot bog på et højt fagligt og formidlingsmæssigt niveau. Tom Buk-Swienty har allerede vist, at han behersker sit stof. Det niveau holder han i '1864 i billeder'. Omdrejningspunktet er dog billederne, velkendte og knap så kendte billeder fra fotografiets spæde barndom, xylografer fra bl.a. 'Illustreret Tidende' kombineret med historiske malerier ofte iklædt nationalromantisk patos. Gengivelserne er store og smukke, næsten ødsle og i alt faldt generøse over for læserne. På mange af illustrationerne er der plads til at se nærmere på selv små detaljer.

Det starter og slutter på indersiden af omslaget, forrest med Frants Henningsens maleri af den frygtløse Niels Kjeldsen, der er klar til kamp mod overmagten. Bagerst ser man Rasmus Christiansens historiske maleri, der viser den mere korrekte version, hvor Kjeldsen kæmpede, mens han flygtede for de preussiske husarer. Buk-Swienty vil gerne sætte myterne i spil, og her følger han i fodsporene på den danske historiker Kristian Erslev, der allerede i 1903 gjorde op med myten om Kjeldsen og dermed lagde sig ud med store dele af det nationalkonservative Danmark.

I 24 kapitler behandler han emnet kronologisk og tematisk. Det starter med vejen og forudsætningerne for krigen og slutter med kapitlet 'Brødre'. Her ser han bl.a. på de tilfælde, hvor en familie mistede to sønner i krigen, og slutter af med den senere kulturhistoriker Troels Lunds brev hjem til forældrene om broren Peter Lunds død på lazarettet. I sidste ende er det den enkelte soldat og familien, som betaler den højeste pris.

Det er eminent historiefortælling. Skal man dryppe lidt malurt i bageret, så har bogen ikke samme friskhed i sproget og behandlingen af stoffet som i de to foregående bøger, hvor formen gav bedre muligheder for at boltre sig i sproget. Som historisk billedbog trækker den tråde tilbage til 1960'erne og 1970'erne. Men måske er det heller ikke rimeligt som forfatter at blive holdt op mod sine egne bestsellers?

kf

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligeværd gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov

Jens Andresen
Tingvej 2
6535 Branderup

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7
Blans
6400 Sønderborg

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

“Sparekassen tilhører os alle” - om et almennyttigt pengeinstitut i Løgumkloster ...

Af Elsemarie Dam-Jensen

SPARE- OG LAANEKASSEN for Løgumkloster blev oprettet i 1821. Initiativtageren var den lokale sognepræst Nicolai Iwersen, og sparekassens første kontor lå i præstegården, man havde kontordag hver fredag eftermiddag.

Allerede efter få år begyndte sparekassen at yde lån til almennyttige formål: Til det lokale fattigværn, til hjælp til køb og udstyr af et fattighus, til en allé ved Løgumkloster Kirke samt en indgangsport, fordi kongen havde “ofret betydelige Summer til Kirkens Restaurering”. Derfor mente man, at så måtte man sørge for, at kirkens omgivelser også så pæne ud! Ved siden af alléen opførte man et hospital til gamle, enlige kvinder, i dag en del af Teologisk Pædagogisk Center i Løgumkloster.

I 1873 blev der plantet træer om Markedspladsen, i 1879 gav man tilskud til restaurering af slottet, i 1890'erne blev gaderne brolagt, og i 1893 gav man tilskud til ansættelse af Løgumklosters første dyrlæge. 1904 købtes den gamle knipletrådsfabrik, senere skole, og her indrettedes seks lejligheder, som blev stillet gratis til rådighed for ældre ægtepar.

Fra 1904 blev sparekassens over-

skud først og fremmest brugt til beplantning af nogle hedearealer vest for Løgumkloster. Plantningsarbejdet blev ledet af den berømte forstdirektør Emeis, Flensborg, der indførte den varierede ‘Emeiskultur’.

Aaved Plantage, i folkemunde ‘Sparekasseskoven’, blev flittigt brugt af byens borgere til søndagsspadsreturen. Under Første Verdenskrig, hvor det var svært at købe kul og brænde, kunne enhver få lov til at samle brænde. Sparekassen anlagde også en skydebane og en sportsplads i plantagen, hvor byens ungdom mødtes til træning i mange forskellige sportsgrene.

*Dansende bjørn på en gade i
Løgumkloster, hvis brolægning
Spare- og Lånekassen havde betalt.*

I 1936 kom et 115-års jubilæumsskrift. 15 år tidligere var der ikke overskud til at tænke på festligholdelse af 100-års jubilæet. Tiderne var stadig svære, og sparekassens direktør Oskar Tästensen pointerer værdien af, at sparekassen ikke udbetalte penge til enkeltborgere: “Nej udelukkende Byen og dens Beboere maa drage Nyttten og derfor kan ogsaa enhver af Byens Beboere med Rette sige, det er vor Plantage, vort Alderdomshjem og vor gamle Skole, for det er Sparekassen der ejer dette, og Sparekassen tilhører os alle”.